

Jerzy Stempowski i Jevgen Malanjuk: analiza i komparacija eseja

Čuljat, Neven

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:560848>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-08**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za poljski jezik i književnost
Odsjek za ukrajinski jezik i književnost
Ul. Ivana Lučića 3

Neven Čuljat

JERZY STEMPOWSKI I JEVGEN
MALANJUK: ANALIZA I KOMPARACIJA
ESEJA

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Dalibor Blažina

Komentor: dr. sc. Jevgenij Paščenko

Zagreb, rujan 2019. g.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Metoda analize.....	5
3. Jevgen Malanjuk.....	6
3. 1. Forma, jezik i stil pisma.....	8
3. 2. Tematika eseja.....	11
3. 2. 1. T. Ševčenko u esejistici J. Malanjuka.....	11
3. 2. 2. M. Gogolj u esejistici J. Malanjuka.....	16
3. 2. 3. J. Malanjuk, Rusija i fenomen malorosijstva.....	20
4. Jerzy Stempowski.....	25
4. 1. Forma, jezik i stil pisma.....	27
4. 2. Tematika eseja.....	30
4. 2. 1. Antika kao tematski element u esejistici Jerzyja Stempowskog.....	31
4. 2. 2. Prividna akceleracija povijesti te promjene u Europi prije i nakon dva svjetska rata koje su tome pridonijele.....	34
4. 2. 3. Putopisni eseji Stempowskog posvećeni kulturnoj baštini Hrvatske.....	36
4. 2. 4. „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“	39
4. 2. 5. Zaključak.....	41
5. Komparacija esejistike J. Stempowskog i J. Malanjuka.....	42
5. 1. Komparacija forme, književnog stila i tematike u esejima J. Stempowskog i J. Malanjuka	42
5. 2. Predodžba Ukrajine u esejistici Stempowskog i Malanjuka.....	43
6. Zaključak.....	46
7. Popis korištene literature.....	50

1. Uvod

U ovom diplomskom radu proučit će se esejistika dvojice autora, točnije ukrajinskog pisca Jevgena Malanjuka i poljskog Jerzyja Stempowskog. Cijeli rad, izuzev uvoda, metode analiziranja i zaključka sastojat će se od ukupno tri poglavlja i temeljit će se na zbirkama eseja „Notatnik niespiesznego przechodnia“ („Bilješke ležernog prolaznika“) u dva sveska i „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“ („U dolini Dnjestra. Pisma o Ukrajini“) Stempowskog te na zbirci „Книга спостережень“ („Књига опажања“) Malanjuka, također u dva sveska. U uvodu će se predstaviti kratka biografija obojice autora, a u naredna dva poglavlja zasebno će se analizirati esejistika svakog od pisca. U posljednjem dijelu njihovo prozno stvaralaštvo će se usporediti što će ujedno biti i sinteza ovog rada pa s obzirom na to valja navesti neke od razloga zašto je odlučeno da se komparira upravo stvaralaštvo dvojice spomenutih autora.

Prije svega, Malanjuk i Stempowski živjeli su u istom periodu, prvi se rodio 1897., a drugi 1894. g. Umrli su u razmaku manjem od dvije godine, Malanjuk početkom 1968., a Stempowski u listopadu 1969. g. Drugim riječima, oboje su proživjeli i preživjeli vrlo turbulentan period europske, ali i svjetske povijesti te su bili svjedoci mnogih, nerijetko, drastičnih promjena koje su nastupile tijekom i nakon Prvog i Drugog svjetskog rata. Osim toga, obojica su svoje djetinjstvo i gotovo cijelu mladost proveli na području današnje Ukrajine. Štoviše, dio djetinjstva proveli su na zračnoj udaljenosti manjoj od 300 kilometara, Malanjuk u gradu Novoarhangelsku, a Stempowski u selu Szebutynce iz čega se može zaključiti da su odrasli i bili pod utjecajem istih kulturnih krugova, a zahvaljujući tome oboje su vrlo dobro poznavali prilike tog prostora i njegovu kompleksnost koja je postojala, u prvom redu, zbog različitih etničkih skupina koje su ga nastanjivale.

Izuzev navedenog, Stempowski i Malanjuk poznavali su se vrlo dobro, a to potvrđuje i činjenica da je Stempowski bio krsni kum sinu Malanjuka – Bogdanu.¹ Upoznali su se zahvaljujući ocu Stempowskog, Stanisławu Stempowskom koji je imao izuzetno blizak, gotovo očinski odnos s Malanjukom te mu je pomagao tijekom njegovog višegodišnjeg izbjeglištva u Poljskoj.² Također, zna se kako su dvojica esejista izmjenjivali mnogo pisama, a njihova korespondencija, odnosno dio koji je Malanjuk primio od Stempowskog, čuva se

¹ Е. Д. Циховська, „С. Маланюк і Стемповський: контактні типологічні зв'язки“, Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск 16, 2008, str. 355-360
<http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21977/1/%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>

² H. DUBYK, „Jerzy Giedroyc Jewhen Małaniuk Listy 1948 – 1963“. Warszawa: Biblioteka Więzi 2014, str. 33

danas u arhivu Nacionalne knjižnice u New Yorku³, u Sj. Americi gdje je ukrajinski esejist proveo svoje zadnje godine života.

Nadalje, Stempowski je predlagao i pomagao Jerzyju Giedroycu da stupi u kontakt s Malanjukom⁴ jer je ukrajinsko pitanje za Giedroyca, a ništa manje za drugu dvojicu, bilo vrlo važno te je, prema njihovom mišljenju, bilo direktno povezano s pitanjem neovisne Poljske. Zanimljivo, u korespondenciji Stempowskog i Giedroyca nalazi se izjava Stempowskog kako je Malanjuk spreman pisati za parišku Kulturu odmah na poljskom, ali uz pomoć i ispravke Stempowskog.⁵ Iz tog podatka može se naslutiti kako postoji mogućnost da je Stempowski direktno utjecao na stil pisanja eseja Malanjuka što se svakako, bez uvida u kompletnu korespondenciju dvojice autora, ne može utvrditi sa sigurnošću. Ipak, ono što jest sigurno je činjenica da su se i Stempowski i Malanjuk slagali kako Ukrajina mora postati neovisna i da, štoviše, poljska neovisnost ovisi o ukrajinskoj.⁶ To je ujedno razlog zbog kojeg je obitelj Stempowski bila toliko bliska s Malanjukom za kojega se zna da se kao mladić, početkom prošlog stoljeća, borio za neovisnu Ukrajinu.

Naposljetku, treba napomenuti kako su oba esejista živjeli u emigraciji zbog čega su, s jedne strane, čekali par ili više desetljeća nakon smrti da se za njih u njihovim domovinama pročuje, a s druge strane, to im je omogućilo da pišu slobodnije zbog čega su mogli pokazati svoj puni talent. Na koncu, zahvaljujući tome, oba autora, u poljskoj, odnosno ukrajinskoj književnosti zasluženo su postali vodeće ličnosti poljske, tj. ukrajinske emigracijske esejistike 20 st.

³ Е. Д. Циховська, „С. Маланюк і Стемповський: контактні типологічні зв'язки“, Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск 16, 2008, str. 355-360

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid

2. Metoda analize

Kao što je spomenuto u ovom radu analizirat će se forma, jezik i stil pisma, tematika odnosno sadržaj eseja te ideje koje su autori iznosili u svojim radovima. U posljednjem dijelu, bit će predstavljena komparacija esejistike Stempowskog i Malanjuka pa valja napomenuti kako je komparativno proučavanje jedno od značajnijih u istraživanju povijesti književnosti i također ima dugu tradiciju u slavistici. Što se konkretno poljsko-ukrajinskih književnih komparacija tiče svakako vrijedi spomenuti časopise „Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze“ i „Studia Polsko-Ukraińskie“ u kojima se mogu pronaći brojni znanstveni članci koji obrađuju temu poljsko-ukrajinskih književnih veza, a upravo mali dio njih proučava ovaj diplomski rad.

Kada je konkretno riječ o metodi analize i komparacije u ovom radu, treba istaknuti kako se, iz već ranije spomenutih zbirki, kod jednog i kod drugog pisca pokušala odrediti centralna tema eseja ili barem njih par. Kod Malanjuka je to bilo malo jednostavnije jer se on teško odvajao od teme Ukrajine i ona je očigledno prisutna u svakom njegovom eseju bilo da je pisao o političkom statusu Ukrajine u Europi, o ukrajinskoj književnosti ili pak o umjetnosti općenito. U centralnoj temi iskristalizirala su se tri glavna elementa, a to su pisci Ševčenko i Gogolj te malorosijstvo kao fenomen koji Malanjuk iscrpno obrađuje. Kroz analizu navedena tri elementa pokušalo se također predstaviti i njegov opći pristup književnosti.

S druge strane, kod Stempowskog se na početku činilo teže odrediti centralnu temu eseja, ali se detaljnijim proučavanjem mogla uočiti njegova zaokupljenost antikom te Europskom poviješću općenito. Osim toga detaljnije su analizirani eseji koje je autor napisao nadahnut putovanjem kroz Dalmaciju jer bi to moglo biti zanimljivo za čitatelje s ovih prostora, ali treba naglasiti kako je u njima glavna tema ponovno antičko nasljeđe Europe, a ne ono slavensko ili hrvatsko kako bi se isprva moglo učiniti.

Iako će se kroz pojedinačnu analizu esejistike Stempowskog i Malanjuka lako uočiti tematske nepodudarnosti i jasna razlika u širini tematskog opusa, obojicu snažno spaja pitanje Ukrajine koje se nametnulo kao glavni element u usporedbi njihove esejistike te mu je u posljednjem poglavlju posvećeno više pažnje. Naposljetku, Ukrajina, njihova uvjetno rečeno zajednička domovina, motiv je koji ih najviše spaja u književnom, ali i u bilo kojem drugom smislu pa je stoga, logično, ona najsnažnija veza koja spaja dva književnika.

Osim analize tematike eseja, koji čini veći dio ovog rada, predstavljena je analiza forme, jezika i stila koja se osim na samu esejistiku dvojice autora također oslanja i poziva na radove književnih znanstvenika koji su ranije analizirali njihovo stvaralaštvo. Ona je važna jer određuje osnovne karakteristike proznog stvaralaštva Malanjuka i Stempowskog, a osim toga kroz analizu stila otkriva ponešto i o njihovom karakteru koji se nesumnjivo reflektirao u esejima. S obzirom na to da je već u uvodu navedeno kojim redoslijedom i koje knjige su analizirane prijeći će se na samu analizu.

3. Jevgen Malanjuk

Nakon kratkog uvoda i opisa metode analize vrijedi spomenuti znanstvenike koji su proučavali život i stvaralaštvo Malanjuka.

Jedan od najistaknutijih, a možda i najvažniji, jer je gotovo cijeli svoj život posvetio detaljnom istraživanju ličnosti Malanjuka, pokojni je dr. sc. Leonid Kucenko koji je imao sreću da 90-ih godina upozna Malanjukovu nećakinju Jevgeniju i sina Bogdana koji su s njim podijelili svoja osobna iskustva i priče o autoru⁷. L. Kucenko napisao je na desetke znanstvenih publikacija posvećenih Malanjuku, a 2001. uspio je svoje cjeloživotno istraživanje objediniti u knjizi „Dominus Malanjuk: tlo i postat“ – monografiji koja izdašno opisuje život i djelo spomenutog književnika. Za svoj trud autor je, uz Vasylja Bondara, prvi dobio književnu nagradu J. Malanjuka u 2002. g.⁸ Osim Kucenka, značajan doprinos malanjukijani dali su T. Salyga, M. Nevrljy, G. Syvokinj, M. Iljnyč'kyj, J. Kovaljiv, O. Astafjev, O. Nahljik i O. Omeljčuk. Veliki broj njihovih radova može se pronaći u bibliografskom kazalu „Spivec' stepovoji Ellady“⁹ gdje se nalaze poveznice na druge znanstvene publikacije posvećene ovoj temi.

Od mnogih radova i knjiga već spomenutih autora valja istaknuti one koji su važni za analizu Malanjukovih eseja, a ne njegove poezije. U njih spada nekoliko publikacija O. Nahljika izdanih u knjizi „Pys'mennyk – Nacija – Universum: svitogljadni ta hudožni šukanja v ljiteraturi XIX – XX st.“¹⁰. Ovom prilikom, želi se izraziti žaljenje što nije bilo mogućnosti doći do te knjige u cijelosti jer bi ona svakako dodatno produbila i obogatila ovaj rad. Druga zbirka radova, monumentalno djelo T. Salyge pod naslovom „I toj vohonj, ščo ne zgasa... Malanjukovči studiji“¹¹ važna je jer sadrži najnovije i opširne analize esejistike Malanjuka, a za ovu analizu ta je studija, zajedno s ranije spomenutim djelom L. Kucenka među najvažnijima.

Brojni su drugi ukrajinski istraživači koji su svojim trudom obogatili malanjukijanu, ali ovdje nisu navedeni iz dva razloga: ili zato što su analizirali poeziju Malanjuka, koja nije

⁷ Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 7

⁸ <https://issuu.com/66739/docs/malanyk-22>

⁹ „Співець степової Еллади“ – http://www.4uth.gov.ua/library_science/publishing/malanyuk_2004.pdf

¹⁰ О. М. Нахлік, „Письменник – Нація – Універсум: світоглядні та художні шукання в літературі XIX – XX ст.“ – Львів, 1999, - str. 84 - 189

¹¹ Т. Салига, „...І той вогонь, що не згаса... Маланюкознавчі студії“ Монографія / Передм. Г. Клочка та Я. Гарасима, Серія „Люби своє“. Ужгород, Гражда, 2013.

tema ovog rada, ili zato što se nije uspjelo doći do njihovih publikacija. Na kraju, ne treba zaboraviti i hvale vrijedna istraživanja koja su proveli profesori na sveučilištima u Poljskoj, a to su prije svega profesorice H. Dubyk, P. Olechowska i P. Waszkiewicz-Lewandowska.

3. 1. Forma, jezik i stil pisma

Eseji J. Malanjuka, u usporedbi s esejima nekih suvremenih ukrajinskih pisaca poput O. Zabužko, J. Andruhovyča, R. Čopyka ili mladog filozofa V. Jermolenka, svakako spadaju u podulje eseje. Zanimljivu ocjenu piščevih eseja, s nešto drugačijim mišljenjem o njihovom opsegu, daje J. Lavrinenko prema kojem autorove „...misli nastaju kao reakcija na neki događaj, predavanje, nečiju opasku i tada nastaju razmjerno mali, zatvoreni u sebi, formom nerijetko savršeni eseji, tematski vrlo raznoliki, ali jasno povezani u jedinu individualnost autora“¹². Njihova cjelina najčešće se sastoji od pet poglavlja dok će se eseji s manje ili više njih pronaći rijeđe. U njima autor gradi vlastitu historiozofsku sliku prvenstveno Ukrajine, a u manjoj mjeri ostatka Europe s naglaskom na zemlje koje su snažno utjecale na ukrajinsku povijest, poglavito Rusiju.

Književnik vrlo često oštro kritizira ili snažno hvali ono o čemu piše, njegovo pero lišeno je pretjerane tolerantnosti i pristojnosti te se, čitajući njegove tekstove, može stvoriti dojam kako je vrlo emotivno i osobno involviran u teme o kojima piše. Potonje je svakako točno jer je Malanjuk pisao o događajima i fenomenima koji su se dogodili odnosno pojavljivali za vrijeme njegovog života ili o događajima koji su se odvijali prije njegovog rođenja, ali čije je posljedice neposredno osjećao. Zbog navedenog, pisac često biva kategoričan pa za ono što kritizira teško pronalazi umjerenije riječi, a na piščevu kategoričnost također upozorava B. Synevyč koji precizno uviđa da „pogledi književnog kritičara u sebi nose znak vremena i napetih traženja samoga autora“¹³.

Zbog svoje oštine i otvorenosti da jasno i bez previše ustručavanja iskaže svoje stavove, za života, a i nakon njega često je bio optuživan za nacionalističke, ponekad čak i fašističke stavove¹⁴. Piščevo britko pero, na sreću, ipak ga nije lišilo osjećaja skromnosti i težnje da bude, koliko je za to bio sposoban, objektivan. Njegova objektivnost najviše dolazi do izražaja u književno-kritičkim esejima. Za primjer neka se navede citat iz ogleada pod naslovom „M. Ryljs'kyj u pedesetima“¹⁵ gdje autor navodi kako „treba upozoriti, da ovi zaključci, uostalom kao i sva promišljanja (o Ryljs'kome), ne mogu pretendirati na cjelovitost (...) u ovom području (književne kritike) matematička točnost ne postoji“¹⁶, iz čega čitatelj može iščitati kako se autor u svojim zaključcima trudi biti oprezan i nepretenciozan. Dodajmo

¹² Ю. Лаврінєнко, „Зруб і парости“, München, 1971, Сучасність, str. 162

¹³ Б. Синєвич, „Маланюк – літературознавець“, Слово і час, 2000, бр. 2, str. 36

¹⁴ Као примјерісе у рјесмі „Відповідь Сосюри на „Послание“ С. Маланюка“

¹⁵ С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1. str. 298

¹⁶ Ibid, 316

ovdje i opažanje T. Salyge koji navodi kako pisac ponekad zna „sam posumnjati u sebe“¹⁷ i kako je njegova kategoričnost ponekad upravo „poziv na razgovor, razmišljanje, pa čak i poricanje njegovih teza“¹⁸. Ipak, valja napomenuti kako se mnogi čitatelji koji nisu skloni Malanjukovim pogledima ne bi jednoznačno složili oko posljednje ocijene i neka za sada ona ostane otvorena.

Tekstovi *Bojana stepske Helade* ponekad uistinu mogu davati dojam da je riječ o čisto književno-kritičkim tekstovima, ali „... tretirati ih kao isključivo književno – znanstvena istraživanja onemogućuju poprilično snažne publicističke i esejističke komponente“¹⁹. U njima se ipak zrcali previše piščevih osobnih opažanja, razmišljanja i stavova da bi ih se svrstalo u kategoriju znanstvene književnosti, koliko god često oni sadržavaju književno i povijesno točne podatke. Mana Malanjukovih eseja, prema već ranije spomenutom književnom kritičaru, možda je upravo količina osobnih opažanja zbog koje J. Lavrinenko zaključuje kako je „Knyga spostereženj“ do neke mjere nekakva osobna biografija, ljetopis onoga o čemu je autor razmišljao zbog ovog ili onog razloga“²⁰. Jedan od takvih osobnih stavova je mišljenje kako umjetnost mora biti nacionalno angažirana i bilo da je riječ o esejima o Ševčenku, Franku, Gogolju, fenomenu malorosijstva ili pak o češkom književnom teoretičaru F. Šaldi spomenutim će elementom biti prožet gotovo svaki njegov esej. Štoviše, autor će „...u svojem proznom stvaralaštvu pokušati teoretski obrazložiti neophodnost državotvorne funkcije umjetnosti za bezdržavne i neformirane nacije“²¹ – onakve kakva je za vrijeme života Malanjuka bila njegova – ukrajinska nacija.

Posljednjim zapažanjem oprezno se prelazi u sferu tematike piščevih eseja koja će biti detaljnije obrađena u sljedećem poglavlju, stoga, ovdje se vrijedi još malo zadržati na tonu autorovog pisma koji često zna biti ironičan, naročito kada je riječ o Rusiji ili o ruskoj književnosti i kulturi. Primjeri ironičnog odnosa prema Rusiji mogu se pronaći u gotovo svim Malanjukovim ogleđima, a za primjer neka se navede najočitiiji kada se pod navodnike stavlja izraz velika ruska kultura²². Ponekad ironičan ton prelazi u zajedljiv i sarkastičan pa se Rusko Carstvo pretvara u „umjetnu državu mehanički stisnutih naroda, naroda nad kojima je vladala

¹⁷ Т. Ю. Салига, „Прикарпатський вісник НТШ“, Слово 2012, 2, str. 55 - http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pvntsh_sl_2012_2_6

¹⁸ Ibid, 55

¹⁹ Л. Куценко, „Домініус Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 236

²⁰ Ibid, 236

²¹ Ibid, 240

²² С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1. str. 350

prljava, napola divljačka horda koja je od tatara prisvojila agresivno divljaštvo, nezasićenost eksploatiranja i tiransku sposobnost progutati tuđa kulturna postignuća“²³. Svakako pritom treba napomenuti da su takva autorova promišljanja nastala kao reakcija na rusko ugnjetavanje Ukrajine. Konkretni citat, primjerice, napisan je 1923. g., samo tri godine nakon neuspješnog pokušaja da Ukrajina postane neovisna država te da se udalji od utjecaja Moskve. U tom pokušaju sudjelovao je i sam Malanjuk pa se naglašava kako u tom okviru treba razumjeti i ranije spomenuti citat, ali također valja biti svjestan činjenice da je takav stav, iako ublažen, autor imao i u poznijim radovima.

Na koncu, Malanjukove ideje se s vremenom kroz tekstove kristaliziraju, gube zajedljiv ton, postaju zrelije te, kako primjećuje P. Waszkiewicz-Lewandowska, upotpunjuju jedna drugu tvoreći svojevrsan dijalog među esejima.²⁴ Na takav način one dobivaju dubinu i dokazuju autorovo znanje i razumijevanje ukrajinske, ruske i europske kulture i književnosti te stvaraju historiozofski portret Ukrajine spomenut na početku ovog poglavlja.

²³ Ibid, 350

²⁴ P. Waszkiewicz-Lewandowska, „*Malaniuk i Rosja*“, *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze* 23-24. Warszawa, 2007, str. 405 – 413

3. 2. Tematika eseja

Tematika Malanjukovih eseja, u okviru ukrajinske povijesti, kulture i književnosti, poprilično je široka. S obzirom na to, ovaj dio diplomskog rada ograničen je na proučavanje tri teme: T. „Ševčenko u esejistici J. Malanjuka“, „M. Gogolj u esejistici J. Malanjuka“ i „J. Malanjuk, Rusija i fenomen malorosijstva“.

3. 2. 1. T. Ševčenko u esejistici J. Malanjuka

Tema T. Ševčenka, u esejistici J. Malanjuka, razvijala se postepeno. U razdoblju od 1927. do 1947. g. pisac je Darmograju²⁵ posebno posvetio dvanaest eseja, a to su redom: „Replika“ (1927), „Mehr Licht“ (1928), „Dva Ševčenka“ (1932), „Rani Ševčenko“ (1933), „Tri ljeta“ (1935), „Do pravog Ševčenka“ (1937), „Put do Ševčenka“ (1942), „Ševčenko i Gogolj“ (1944), „Na Ševčenkovu godišnjicu“ (1947)“, „Ševčenkove metamorfoze“ (1956), „Ševčenko u životu“ (1956) i „Živi Ševčenko“ (1961)²⁶.

Kroz navedene eseje uočava se sazrijevanje autora koji putem njih gradi vlastitu sliku o Ševčenku. Indikativno, književnik već u drugom eseju napominje kako se „...znanstveno – filološkim putem ne može otkriti duša Ševčenka“²⁷ i tvrdi kako se nju „može jedino osjetiti, pojmiti i razumjeti nacionalnom intuicijom“²⁸. Spominjući dušu Ševčenka, uviđa se da njegovom liku i djelu esejist ne pristupa isključivo književno-kritički na što dodatno ukazuje L. Kucenko spominjući pismo koje je O. Semenenko poslao Malanjuku. U tom pismu autorovo istraživanje O. Semenenko karakterizira kao *osjećanje Ševčenka*²⁹ (L. Kucenko 2001:250) što još jednom potvrđuje raniju tezu kako Malanjuk u pisanju svojih eseja često pristupa s dozom emotivne involviranosti.

Iako se u esejima o ukrajinskom Kobzaru³⁰ Malanjuk također bavi proučavanjem teorije pjesništva, forme i Ševčenkovog načina izražavanja, najveću pozornost pridaje analizi njegove osobnosti. U njoj pokušava pronaći elemente "cjelovite osobnosti" – uvjetno rečeno, piščev termin za cjelovito i uspješno formiranu ukrajinsku osobnost (L. Kucenko 2001:247) – koja je za Malanjuka usko povezana s nacionalnim identitetom. Tema "cjelovite osobnosti" za

²⁵ Pseudonim pod kojim je T. Ševčenko, kako uočava T. Gundorova, pisao gotovo sve tekstove na ruskom jeziku

²⁶ Л. Куценко, „Dominus Malanuk: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 250 i T. Ю. Салига, „Прикарпатський вісник НТШ“, Слово 2012, br. 2, str. 64

²⁷ С. Маланюк, Mehr Licht!, Студентський вісник, Prag, 1928, br. 3, str. 3

²⁸ Ibid, 3

²⁹ U originalu Шевченковідчужання

³⁰ Iako Malanjuk tome nije bio sklon, riječ je o nadimku koji se nerijetko davao T. Ševčenku

pisca je generalno jedna od najvažnijih tema o kojoj piše, a njena prisutnost se može pronaći u jednom od ranijih eseja pod naslovom „Buran usjev“³¹. U njemu esejist, između ostalog, ocjenjuje stvaralaštvo književnika u postrevolucijskom desetljeću od 1917. do 1927. g., posebno analizira, po njegovom mišljenju, tragičan slom osobnosti ukrajinskog pjesnika P. Tyčyne te, kako piše L. Kucenko, „sam pokušava kompenzirati odsutnost ukrajinskog Freuda, trudeći se stvoriti psihološki portret ukrajinske osobnosti“³². Potonje vrijedi navesti jer u to vrijeme Malanjuk u Ševčenku još nije uviđao "cjelovitu ukrajinsku osobnost", već „strašnog demona nacionalnog instinkta“³³ (L. Kucenko 2001:247). U svojim kasnijim esejima prikazanu će ocjenu Ševčenkovog lika i djela promijeniti, pripisujući tadašnji odnos prema njemu svojoj mladosti, neiskustvu i nemogućnosti da u to vrijeme vidi stvarnu veličinu Kobzara.

Prije daljnjeg proučavanja eseja posvećenih ličnosti Ševčenka, žele se naglasiti dvije centralne teme koje se, prema L. Kucenku, isprepliću u pojedinim tekstovima Malanjuka. Prva je „nacionalno načelo kao osnova bilo kakve kreativne djelatnosti (bilo da se radi o izgradnji države ili umjetničkom stvaranju)“³⁴, a druga je ranije spomenuti problem formiranja cjelovite osobnosti. Valja ih spomenuti jer lik i djelo, drugim riječima, osobnost i djelo Ševčenka uspješno sintetiziraju oba problema koje Malanjuk postavlja. Naime, poznato je kako se u djelima Ševčenka prepoznaju motivi snažno povezani s njegovom domovinom, pa kako bi se to prikazalo neka se navedu samo neki od najpoznatijih naslova ukrajinskog pjesnika poput „Misli moje, misli moje...“³⁵, „Ivan Pidkova“³⁶, „Gajdamaki“³⁷, „San“³⁸ i recimo „Raskopana mogila“³⁹. Redom, svi pjesnički motivi u pjesmama snažno su povezani sa Ševčenkovom domovinom. U prvoj autor naglašava nerazdvojnu povezanost pjesnika sa svojim rodnim krajem, u drugoj i trećoj glorificira slavnu povijest Kozaštva, točnije, njihovu borbu protiv Turaka i Poljsko – Litavske Unije dok u posljednje dvije opisuje položaj Ukrajine za vrijeme Ruskog Carstva te ukazuju na fenomen malorosijstva.

³¹ „Буряне поліття“, (1927)

³² Л. Куценко, „Домініус Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 248

³³ С. Маланюк, „Книга спостережень“, Toronto, Nomin Ukrainy, 1966, str. 470

³⁴ Л. Куценко, „Домініус Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 237

³⁵ „Думи мої, думи мої...“

³⁶ „Іван Підкова“

³⁷ „Гайдамаки“

³⁸ „Сон“

³⁹ „Розрита могила“

U spomenutim, a ništa manje i u brojnim drugim pjesmama Ševčenka, lako je uočljiva kohezija pjesnika i nacije, odnosno nacionalno načelo u stvaranju umjetničkog djela koje je pjesniku omogućilo da, prema Malanjukovim kriterijima, formira cjelovitu nacionalnu osobnost što je potonji prepoznao i iznad svega cijenio, a potvrđuje to i sljedeći citat: „On (T. Š.) je bio svjestan kako će svojom oslobodilačkom, pobjedničkom, uzvišenom poezijom ispraviti one koji su se "pogrbili" te da će u onima koji su postali "duševno siromašni" obnoviti upravo instinkt vladanja“⁴⁰ koji, kako je esejist volio reći, bio gotovo u potpunosti uspavan sovjetskim kloroformom.

Drugim riječima, može se zaključiti da je Malanjuk u ličnosti Ševčenka uvidio svojevrsni ideal osobnosti kakav bi Ukrajinci trebali preuzeti ukoliko žele da njihova domovina izađe iz kruga snažnog utjecaja carističke Rusije odnosno Sovjetskog Saveza, no kako bi to bilo moguće bilo je potrebno prikazati novo, ovoga puta cjelovito i najvažnije od svega nepristrano tumačenje Ševčenkovog stvaralaštva. Iz tog razloga pisac se nikako nije mogao pomiriti s ranim dominantnim stavom koji su dijelili pripadnici ukrajinske inteligencije, tzv. *narodnyky*⁴¹ s kraja 19. i početka 20. st., o Ševčenku u „kanoniziranoj uniformi, tj. u šubari i kožuhu“⁴² jer je ona prema njemu vulgarizirala nacionalnog pjesnika te uvelike umanjivala njegov doprinos ukrajinskoj književnosti i kulturi. Štoviše, Malanjuk je optuživao narodnyke da „ne podnose Ševčenkov mantil i diplomu Akademije Umjetnosti“⁴³, smatrao je kako su od njega uzimali samo ono što nije iziskivalo mentalni napor i što se uklapalo u sliku Ševčenka seljaka. Zamjerao im je što naglašavaju činjenicu da je Ševčenko bio kmet, umjesto njegovog kozačkog podrijetla⁴⁴ i što mu pristupaju etnografski, a ne znanstveno⁴⁵ te je zbog takvog inicijalnog stava prema liku i djelu Kobzara, Malanjuk smatrao potrebnim revalorizirati njegovo stvaralaštvo i ujedno ispraviti, kako je tvrdio, pogrešne teze o Ševčenkovom „ranom bezkritičnom romantizmu i kasnijem socijalnom realizmu“⁴⁶.

⁴⁰ С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1, str. 66

⁴¹ Politički pokret nastao u Ruskom Carstvu 60-ih i 80-ih godina 19. st. koji je širio ideje seljačke demokracije i utopijskog socializma. Svoje simpatizere pronašao je i u ukrajinskom dijelu tadašnjeg Ruskog Carstva.

⁴² С. Маланюк, „Книга спостережень – Статті про літературу“, Київ, Видавництво художньої літератури "ДНІПРО", 1997, str. 141

⁴³ С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1, str. 17

⁴⁴ С. Маланюк, „Книга спостережень – Статті про літературу“, Київ, Видавництво художньої літератури "ДНІПРО", 1997, str.148

⁴⁵ Ibid, 154

⁴⁶ Ibid, 122

Prilikom upuštanja u raspravu o Ševčenku kao romantičaru, autor napominje kako je to „tema složena i preriskantna, naročito kod kratkih formi“⁴⁷ kao što je esej, međutim to ga nije demotiviralo kako bi dokazao da Ševčenko nije bio pjesnik čistog romantizma unatoč činjenici da se u njegovom stvaralaštvu svakako mogu pronaći poneki elementi navedenog razdoblja. Ponajprije, Ševčenko se gotovo nikada nije upuštao u polje mističnog onako kako je to radio A. Mickiewicz u „Dušnom danu“ ili J. W. Goethe u „Faustu“, naročito ako iz njegovog opusa isključimo poemu „San“. Njegovo pjesništvo uvijek ima „stalni kontakt sa stvarnošću, s krajolikom, s poviješću i sa sudbinom naroda“⁴⁸. Osim toga, Ševčenkov romantizam siromašan je kada su u pitanju motivi lutanja koji su prisutni kod mnogih predstavnika romantizma na čelu s Byronom, a još jedan argument koji dodatno udaljava Ševčenka od romantizma je činjenica kako pjesnik nije bio poklonik umjetnosti oslobođene nacionalnih ili etičkih pitanja. Upravo obratno, kako navodi Malanjuk često je oštro reagirao na takav trend pitajući se „ima li što gore na svijetu od te tiskane dosade o uzalud izgubljenim godinama?“⁴⁹ aludirajući, između ostalog, na „Putovanja Childea Harolda“ s kojima se, *nota bene*, Ševčenko upoznao zahvaljujući prijevodima A. Mickiewicza.⁵⁰

Nakon negacije Ševčenka – *čistog romantičara*, Malanjuk se osjećao dužnim otkloniti ideju o Ševčenku – *proto-proletarijatu*⁵¹. Iako je smatrao da se tek nakon Oktobarske revolucije 1917. g. Ševčenku počelo znanstveno pristupati, uvidio je problem kod književnih kritičara sa socrealističkim pristupom umjetnosti koji su u kasnijoj fazi Ševčenkovog stvaralaštva, točnije nakon progona, uvidjeli klasno osviještenog pjesnika, oslobođenog nacionalnih iluzija što je kod pojedinih kritičara rodilo ideju o Ševčenku – *revolucionaru*.⁵² Malanjuk takvu ideju u potpunosti odbacuje navodeći kako kod Ševčenka nikada nije bilo „nikakvih ideoloških "posrtanja", nikakvih "spaljivanja ideala" i nikakvih "materijalističkih" (a time ni "socijalističkih") sužavanja vidokruga“⁵³, već naprotiv, prema autoru, pjesnikov genij primjer je konstantnog otkrivanja novih i širenja te produbljivanja starih nacionalnih motiva i

⁴⁷ Ibid, 141

⁴⁸ Ibid, 126

⁴⁹ Ibid, 126

⁵⁰ Ibid, 124

⁵¹ Ovdje se ponajprije misli na sliku o Ševčenku koju je stvorila sovjetska književna kritika 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća

⁵² С. Маланюк, „Книга спостережень – Статті про літературу“, Київ, Видавництво художньої літератури „ДНІПРО“, 1997, str.122

⁵³ Ibid, 123

tema, a tko taj neprekidan razvoj pjesnikove osobnosti i njegovih svjetonazora ne vidi, nije u mogućnosti pojmiti veličinu Ševčenka.⁵⁴

Na koncu, ne smije se zaboraviti kako Malanjuk u Ševčenku vidi nacionalnog genija koji predstavlja sukus ukrajinskog naroda i ta činjenica ne dozvoljava da ga se olako smjesti u koš, kako pisac kaže, jednog od bezbroj *–izama*. Malanjukovi eseji o Ševčenku proba su dekodiranja njegovog stvaralaštva i u obzir uzimaju cjelokupan njegov rad, a ne samo određeni dio koji bi potvrdio tezu o Ševčenku *Kobzaru, revolucionaru ili romantičaru* što Malanjuka, s još nekoliko autora, čini jednim od najistaknutijih istraživača Ševčenkovog opusa 30-ih i 40-ih godina prošlog stoljeća.

⁵⁴ Ibid, 123

3. 2. 2. M. Gogolj u esejistici J. Malanjuka

U prethodnom poglavlju predstavljani su lik i djelo T. Ševčenka u esejistici J. Malanjuka. Istovremeno, njegovu se personu pokušalo prikazati kao jedan od najboljih primjera cjelovito formirane ukrajinske osobnosti u piščevom značenju tog složenog koncepta. U ovom pak poglavlju prikazat će se svojevrsna suprotnost Ševčenku, posebice u okviru spomenutog pojma, a riječ je, dakako, o N. Gogolju – ličnosti koja je ostavila izuzetno snažan trag u ruskoj književnosti, ali možda još snažniji u ukrajinskoj povijesti književnosti, ličnosti koja je diljem svijeta poznata po svojoj „Kabanici“, ali čije pravo podrijetlo rijetko tko čak i danas uistinu poznaje⁵⁵.

Za autora „Knjige promatranja“⁵⁶, osoba Gogolja nije bila ništa manje važna od Ševčenkove. Upravo suprotno, bila je možda i važnija jer je predstavljala, prema Malanjukovom mišljenju, suštinu ukrajinskog psihološkog problema, tj. kompleks inferiornosti. Zbog toga, pisac je vrlo važnim smatrao predstaviti autora „Kabanice“ u nešto manje tradicionalnom tumačenju od onog prihvaćenog, ne samo na području tadašnje Ukrajine i Rusije, već i u ostatku Europe. Činio je to kroz niz eseja, a tematici je posebno posvetio sljedeća četiri: „Gogolj“ (1933), „Gogolj – Ćogolj“ (1935), „Gogolj u znanosti o književnosti (1943)“ i „Ševčenko i Gogolj“ (1944)⁵⁷. U potonjim ogledima autor je htio naglasiti Gogoljevo podrijetlo i nacionalnost, ali pri tome je naglašavao kako nikako ne namjerava oduzeti njegovo stvaralaštvo ruskoj umjetnosti i pripisati ga ukrajinskoj⁵⁸. Na koncu, Malanjuk nije bio naivan, njegova intencija bila je prikazati okolnosti u kojima se formirala Gogoljeva osobnost i shodno tome njegovo stvaralaštvo, a to je za mnoge Malanjukove suvremenike bilo nepoznato.⁵⁹

Prije svega, esejist se potrudio dokazati kako Gogolj, iako u određenom periodu „vodeća ličnost ruske književnosti“⁶⁰, nije bio Rus, kao što je to prvi utvrdio ruski književni kritičar V. Bjelinski⁶¹. Zanimljivo, čak je i za tadašnju poljsku književnu kritiku Gogolj bio Rus, unatoč svom mjestu rođenja, kozačkim korijenima i činjenici da se jedan od njegovih

⁵⁵ J. Paščenko, „Gogoljevo ukrajinsko zaleđe“, Zagreb, Forum, 10-12 (2009), str. 1498-1521

⁵⁶ „Книга спостережень“

⁵⁷ Л. Куценко, „Домініус Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 254

⁵⁸ С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1, str. 193

⁵⁹ Veliku građu o Gogoljevom životu napisao je ruski pisac i prevoditelj V. Veresajev u djelu „Гоголь в жизни“ (1933).

⁶⁰ С. Маланюк, „Вибрані твори“, Київ, Смолоскоп, 2017, str. 549

⁶¹ С. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Номін України, 1966, sv. 1, str. 208

predaka, Ostap Gogolj, kozački časnik, borio protiv Turaka pod vodstvom Jana III. Sobieskog.⁶² Osim što je Malanjuk dokazivao njegovu nacionalnost mjestom rođenja i korijenima, dokazao je to također proučavanjem piščevog jezika pri čemu je vješto citirao ruske književne kritičare koji su već ranije negirali Gogoljevu ruskost. Tako je primjerice pronašao monografiju prof. Josifa Mandeljštama u kojoj ne samo da se tvrdi kako je Gogoljev "jezik duše" svojim vokabularom, semantikom i sintaksom bio ukrajinski, već i da se može reći kako je autor pisao prevodeći s ukrajinskog na ruski.⁶³

Nadalje, Malanjuk navodi podosta citata iz Gogoljevih pisama iz kojih se jasno vidi koliko je ljubav pisac gajio prema svojoj pravoj domovini i koliko se snažno razočarao u Rusko Carstvo, živeći u Sankt-Peterburgu. U jednom od brojnih pisama molio je svoju majku da mu pošalje narodnu nošnju, u drugom, poslanom M. Maksymovyču, žali se kako mu je teško živjeti bez narodnih pjesama⁶⁴. Pritom, važno je napomenuti kako između Maksymovyča i Gogolja nije bilo gotovo nikakvih tajni pa se u njima mogu pronaći iskreni stavovi i osjećaji koje je romanopisac skrivao u sebi. Tako primjerice u pismu poslanom sredinom 1833. g. M. Maksymovyču piše sljedeće: „Žao mi je što bolujete. Napustite, napokon, ovu *Kacapiju*⁶⁵ i idite u *Ėet'manščynu*⁶⁶. Ja sam razmišljam to učiniti... Ako se dobro razmisli, pa kakve smo mi budale! Zašto, za koga sve žrtvujemo? Pođimo!“⁶⁷ U kasnijem pismu poslanom krajem iste godine ponovno se potvrđuju njegovi duboki osjećaji prema domovini i u njemu Gogolj entuzijastično piše: „Zamisli, ja isto tako razmišljam: onamo, onamo! do Kijeva, do starog prekrasnog Kijeva! On je naš – a ne njihov – zar to nije istina? Tamo u njegovoj okolini zbili su se događaji naše prošlosti“⁶⁸. Ipak, već naredne godine, nakon nominacije za asistenta opće povijesti na Sveučilištu u Sankt-Peterburgu Gogoljev entuzijazam oko povratka polako jenjava, pa u pismu Maksymovyču iz 1834. g. piše sljedeće: „Koliko god gorko duša tuguje za Ukrajinom, treba se ipak pokoriti, pokoriti bez prigovora“⁶⁹.

Kao što se vidi iz priloženog, u Gogoljevoj korespondenciji se jasno mogu iščitati unutarnja psihološka prevrtanja koja nisu bila kratkotrajna, već su trajala praktički

⁶² Ibid, 191

⁶³ Ibid, 194

⁶⁴ Ibid, 201

⁶⁵ *Касап* – pogrdan naziv za čovjeka ruske nacionalnosti. *Касапија* – pogrdan naziv za Rusiju.

⁶⁶ *Ėet'manščyna* – naziv koji ustvari označava Zaporožku odnosno Kozačku Republiku, a potječe od riječi hetman koja označava vrhovnog vojnog zapovjednika u spomenutoj Republici.

⁶⁷ С. Маланюк, „Книга спостережень“, Toronto, Номин Украйны, 1966, sv. 1, str. 201 i 202

⁶⁸ Ibid, 202

⁶⁹ Ibid, 202

tijekom cijelog njegovog života otkako je napustio rodni kraj. Na početku su prevrtanja možda bila potaknuta teškom peterburškom zimom koja je bila osjetno oštrija od one u rodnoj Poltavi, odnosno Velikom Soročincu. Kasnije se razočarao jer upoznavanje s A. Puškinom, kojeg je idealizirao, nije prošlo kako ga je zamišljao, a kap koja je svakako prelila čašu i natjerala ga da barem pokuša napustiti Sankt-Peterburg bila je činjenica kako njegovo prvo tiskano djelo nije naišlo na pozitivne reakcije, već naprotiv, izazvalo je mnoge negativne kritike koje su dodatno pojačale Gogoljeve duševne tegobe. Nakon prvotnih neuspjeha silom se trudio napustiti Rusko Carstvo, a prvi period koji je proživio u Peterburgu, u pismu poslanom iz Rima 1836. g. V. Žukovskom, okarakterizirao je kao san – moguće i zato što nije htio prihvatiti surovu realnost u kojoj se našao.⁷⁰ Po povratku iz inozemstva poteškoće nisu nestale, „Gogolj je morao tragično imitirati Rusa, patetičnog patriota imperija“⁷¹, a u konačnici je postao jedan od utemeljitelja ruske književnosti čime je, kako primjećuje Malanjuk, u jednu ruku utjelovio vlastitog lika Hlestakova iz drame „Revizor“. Sam Gogolj nerijetko je tvrdio kako se vlastitih mana oslobađao dodijeljivajući ih svojim likovima⁷², a da je itekako bio svjestan unutarnjeg konflikta potvrđuje još jedno pismo poslano L. Smirnovoji 1844. u kojem izjavljuje kako ni on sam ne zna je li duša njegova *hoholska*⁷³ ili ruska⁷⁴. Naposljetku, na psihički krah književnog genija ruske književnosti indiciraju i retci iz njegove oporuke koju je, osjećajući svoju duševnu smrt, napisao šest godina prije fizičke. U njoj je pisac zabilježio sljedeće: „Strašna je tama duše, zašto je vidimo tek onda kada nam nemilosrdna smrt stoji pred očima“⁷⁵. Nakon tih redaka Gogolj će, kako navodi Malanjuk „sam sebi narediti prestati živjeti: prekinut će vezu s ljudima, neće prihvaćati hranu, odgovarati na pitanja i okrenuvši se licem prema zidu, primorat će samog sebe umrijeti“⁷⁶.

Napokon, postavlja se pitanje: ako je Gogolja pisanje na ruskom jeziku tijekom njegove umjetničke karijere koštalo stabilnog psihičkog i fizičkog zdravlja zašto je ipak donio takvu odluku? Odgovor na to pitanje krije se u činjenici da je pisac bio neprekidno rastrgan između nacionalnog i imperijskog identiteta⁷⁷, ali za razliku od Ševčenka, Gogoljev

⁷⁰ Ibid, 200

⁷¹ Ibid, 207

⁷² Ibid, 208

⁷³ Hohol – pogrdan naziv za osobu ukrajinske nacionalnosti.

⁷⁴ Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 255

⁷⁵ С. Маланюк, „Книга спостережень“, Toronto, Homin Ukrainy, 1966, sv. 1, str. 209

⁷⁶ Ibid, 210

⁷⁷ С. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки)“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Інкогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012, str. 10

nacionalni identitet je s godinama sve više slabio dok u konačnici nije u potpunosti nestao. On je doduše za to vrijeme stekao slavu i status jednog od najvažnijih pisaca ruske književnosti, ali je istovremeno počinio kulturno-nacionalno samoubojstvo što je bila „najužasnija faustovska varijanta prodaje duše vragu“.⁷⁸

J. Malanjuk vidio je u Gogolju neuspješnu evoluciju cjelovite ukrajinske osobnosti, no bez njega ne bi bilo moguće odrediti onu idealnu za kojom je u svojim ogledima tragao. Time je Gogolj, uzevši u obzir broj posvećenih mu tekstova, zajedno sa Ševčenkom, postao centralna ličnost Malanjukovih eseja – Gogolj kao svojevrsno upozorenje kakav umjetnik ne bi trebao biti, ako se želi sačuvati nacionalni identitet i vlastiti duševni mir, te Ševčenko kao primjer kakav bi trebao biti, ukoliko se želi ostvariti kao cjelovita ukrajinska osobnost. Ipak, iz navedenog bi bilo pogrešno zaključiti kako Malanjuk nije cijenio stvaralaštvo začetnika ruskog realizma, ali treba znati kako kritičarev glavni kriterij ocjenjivanja nije bila estetska vrijednost umjetničkog rada, već prije svega usmjerenost na ideju državotvornosti i na stvaranje cjelovite ukrajinske osobnosti⁷⁹ koja u Gogoljevim djelima nije bila prisutna. Malanjuk u svojim esejima također navodi kako Gogolj nije izoliran slučaj. Mnoštvo je drugih pisaca koji su se, unatoč svom materinjem ukrajinskom jeziku, odlučili pisati na ruskom, no nijedan od njih nije bio tragičan poput Gogolja.

Na kraju, povijest svjedoči kako su već otprije poznati primjeri kada dominantni etnos upija dio kulture inferiornog, a da su poneki pisci toga bili svjesni i prije Malanjuka svjedoči poznata drama L. Ukrajinke pod nazivom „Orgija“. U potonjoj je na fiktivan način, u likovima Anteja i Fedona, postavljen konflikt između suprotnih osobnosti koji neodoljivo podsjeća na onaj koji postavlja Malanjuk između Ševčenka i Gogolja. On nas, naime, podsjeća da osim raširenog gospodarskog kolonijalizma postoji i onaj kulturni, a upravo o njemu, u svojim esejima o N. Gogolju, piše J. Malanjuk.

⁷⁸ Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 255

⁷⁹ Ibid, 256

3. 2. 3. J. Malanjuk, Rusija i fenomen malorosijstva

U ovom poglavlju, proučit će se odnos J. Malanjuka i Rusije, odnosno njegov stav prema potonjoj i njenoj kulturi, a također će se iz te perspektive pokušati objasniti fenomen malorosijstva čijoj je tematici esejist posvetio posebnu pažnju u brojnim ogledima uključujući one u kojima je pisao o Ševčenku i Gogolju.

Već se ranije navelo kako je autor prema Rusiji nerijetko imao ironičan i sarkastičan stav. Iz njegovih radova vrlo se lako može iščitati određena doza kivnosti prema ruskoj vanjskoj politici i kulturi, ali ona ni u jednom eseju nije sasvim otvoreno izražena. Međutim, svoje najiskrenije osjećaje Malanjuk je otkrio u pismu poslanom poljskom pjesniku J. Tuwimu u kojem izjavljuje sljedeće: „Vrijeme "slijepe" mržnje kod mene već je prošlo. Mrzim mozgom i kralježnicom, mrzim punim bronhijama i kapilarama (...). I nema na svijetu tog dijalektičara, tog Spinoze koji bi me mogao u mojim osjećajima i uvjerenjima prema majčici-Moskvi razuvjeriti ili poljuljati.“⁸⁰ Oštrij ton može se objasniti činjenicom da je pismo poslano samo tri godine nakon Holodomora, često zvanog Gladomor⁸¹, genocida nad Ukrajinčima počinjenog tijekom 1932. i 1933. g., a valja napomenuti da se u tom istom pismu Malanjuk ispričava Tuwimu zbog svog izljeva bijesa što upućuje na to da je esejist ipak bio svjestan svojih, ponekad, radikalnijih stavova. Navedeni citat ipak ne znači kako Malanjuk nije cijenio apsolutno ništa što je poteklo iz Rusije jer zna se da je uvažavao ruske pisce poput D. Merežkovskog, Z. Gippius, M. Cvetajeve, I. Bunjina, A. Remizova i A. Bloka⁸². Također je visoko cijenio estetiku A. Puškina, iako mu njegova persona nije bila najmilija, naročito zbog njegovog stava prema ukrajinskoj povijesti i zbog poeme „Poltava“ u kojoj je pjesnik kritizirao ukrajinskog hetmana I. Mazepu. Od ruskih književnih kritičara, pisac je simpatizirao V. Rozanova i V. Hodaseviča.

Zahvaljujući izvrsnom poznavanju ruske književnosti te boravku u Sankt-Peterburgu za vrijeme Carske Rusije u ranijim godinama svoga života, Malanjuk je dobro razumio „politiku ruskih imperija, psihiku ruskog naroda i carsko samodržavlje“.⁸³ Svoje zavidno poznavanje ruske književnosti posebno je prezentirao u esejima „Sankt-Peterburg kao književno-povijesna tema“⁸⁴, „Kraj ruske književnosti“⁸⁵ i „Tolstojevskij“⁸⁶. U njima esejist,

⁸⁰ H. Dubyk, „Jerzy Giedroyc Jewhen Małaniuk Listy 1948 – 1963“. Warszawa: Biblioteka Więzi 2014. str. 45

⁸¹ Vidi: J. Paščenko (ured.) „Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932. – 1933.“, Zagreb, Ukrainiana Croatica, I, 2008

⁸² Т. Салига, „... І той вогонь, що не згаса...“. Ужгород: Видавництво Гражда, 2013. str. 411

⁸³ Т. Салига, „... І той вогонь, що не згаса...“. Ужгород: Видавництво Гражда, 2013. str. 424

⁸⁴ „Петербург, як літературно-історична тема“

između ostalog, predstavlja svoje viđenje rusko–ukrajinskih odnosa u povijesno-kulturnom kontekstu gdje naglašava „kako su upravo Ukrajinci imali važan udio u stvaranju ruske kulture s Prokopovyčem počinjajući, a s Gogoljem završavajući“. ⁸⁷ Književnost je za autora „osjetljivi manometar kolektivnih osjećaja i raspoloženja“ koji predstavlja „projekciju cijelog kompleksa nacionalnog ili državnog entiteta – u duhovnom prostoru“, ⁸⁸ pa iz tog razloga Malanjuk odlučuje upravo kroz prizmu književnosti objasniti vlastito viđenje Rusije. Za njega je ona umjetno stvorena od više različitih nacionalnosti ⁸⁹ baš kao što je umjetno stvorena i njena književnost. Takav sud pisac argumentira ističući „njemačko ili židovsko podrijetlo Bloka, Babelja te ukrajinske korijene Gogolja i Dostojevskog“. ⁹⁰ Osim toga, ruskoj inteligenciji oduzima pravo da inspiraciju crpi iz baštine Kijevske Rusi ⁹¹, naglašavajući time nepostojanost kulturno-političkih veza između potonje monarhije i Moskovske Kneževine, odnosno Moskovskog, a od 1721. g. Ruskog Carstva.

Sve to Malanjuk navodi kako bi apostrofirao kulturnu kolonizaciju Rusije nad Ukrajinom koja se prema njegovom mišljenju nastavila i u Sovjetskom Savezu. Dokazuje to autor na primjeru O. Dovženka, slavnog ukrajinskog filmskog redatelja, scenarista i producenta koji je „pazio sve do svoje smrti da na kraju svakog njegovog, Moskvom socijaliziranog, djela stoji: prijevod s ukrajinskog“ ⁹², no to mu nije pomoglo da već za života ne postane poznati sovjetski redatelj i pionir sovjetskog filma. Sovjetskog, dakle, za američkog čitatelja, ruskog. Malanjuk nadalje primjećuje da ono što se ne može kolonizirati, a predstavlja presiguran i suveren ton najčešće se ismijava i vulgarizira ili jednostavno ušutkava i uništava u korijenu. ⁹³ Kao primjer takvog opasnog pouzdanja i uvjerenosti u sebe i u svoje stvaralaštvo, autor navodi pjesnikinju L. Kostenko čije je djelovanje nakon tri veoma uspješne zbirke na ukrajinskom jeziku, početkom 60-ih godina, naprasno prekinuto na gotovo desetljeće i pol. ⁹⁴ Pritom, također vrijedi navesti kako Malanjuk nije razlikovao Rusko Carstvo i Sovjetski Savez kada je u pitanju bio odnos Sankt-Peterburga, odnosno Moskve

⁸⁵ „Кінець російської літератури“

⁸⁶ „Толстоєвський“

⁸⁷ P. Waszkiewicz-Lewandowska, „*Malaniuk i Rosja*“, *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze* 23-24. Warszawa. 2007. str. 405 – 413

⁸⁸ С. Маланюк, „Книга спостережень“, Toronto, Homin Ukrainy, 1966, sv. 1, str. 344

⁸⁹ Usporediti s citatima u poglavlju „Forma, jezik i stil pisma“

⁹⁰ P. Waszkiewicz-Lewandowska, „*Malaniuk i Rosja*“, *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze* 23-24, Warszawa. 2007. str. 405 – 413

⁹¹ Ibid.

⁹² С. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки).“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Інкогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012, str. 21 i 22

⁹³ Ibid. 23

⁹⁴ Ibid. 23

prema Ukrajini i prema njenoj neovisnosti. Štoviše paralele je uviđao u apsolutističkoj vlasti i u tendenciji za dominiranjem nad susjedima pa je za pisca ruska, ili njegovim riječima, moskovska politika uvijek ostala ista, neovisno o tome pod kojim se nazivom ili sustavom vladanja ona skrivala. Stoga, nije iznenađujuće da je Malanjuk osjećao snažnu odbojnost prema Rusiji te da ju je u svojim esejima predstavljao kao neprijatelja Ukrajine.⁹⁵

Međutim, iako je za "pjesnika apokaliptičnih godina"⁹⁶ Rusija predstavljala glavnog vanjskog neprijatelja, on je također smatrao da određenu krivicu snose i sami Ukrajinci, pogotovo oni koji su bili zaraženi nacionalnom kroničnom bolešću koju je Malanjuk nazivao malorosijstvo.⁹⁷ Prema autoru, navedena bolest bila je jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji problem Ukrajine. Malanjuk je upozoravao kako će Ukrajinu ta tegoba pratiti čak i nakon postizanja neovisnosti⁹⁸, a danas se uviđa da je pisac imao pravo te da je malorosijstvo još uvijek veoma aktualan problem. Glavni simptom malorosijstva, kako navodi autor, je „zamagljenost, oslabljenost, a ponekad gubitak povijesnog pamćenja“.⁹⁹ Također, primjećuje kako iako je bolest masovna ona je povijesno najmanje zahvaćala najbrojniji ukrajinski stalež, odnosno seljake, a najviše je pogađala onaj stalež, koji je Ukrajini trebao osigurati državnu neovisnost, tj. ukrajinsku inteligenciju. Pritom, dovoljno je prisjetiti se što je Malanjuk pisao o *narodnykima* i kakav stav je imao prema njima.

Nadalje, usprkos činjenici da pisac Ukrajince smatra odgovornima što se nisu obranili od malorosijstva, naglašava kako su i caristički Peterburg i sovjetska Moskva pridavali veliku pozornost povijesti kako bi putem nje širili malorosijstvo. Štoviše, upravo je ona, prema Malanjuku, bila „najvažniji laboratorij malorosijstva“,¹⁰⁰ putem kojeg se podsjećalo da Ukrajinci nikad nisu imali državu, da nikada nije postojao, ne postoji i neće postojati ukrajinski jezik i sl. Na takav način stvarao se kompleks inferiornosti – suština malorosijstva – od kojega je među prvima nastradao i veliki N. Gogolj koji je *de facto*, idealizirajući Sankt-Peterburg, uviđajući u Ruskom Carstvu nastavak Kijevske Rusi te istovremeno zanemarujući vlastitu nacionalnu povijest, zaboravio svoje iskonsko podrijetlo i postao „prvi osviješteni

⁹⁵ P. Waszkiewicz-Lewandowska, „*Malaniuk i Rosja*“, *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze* 23-24, Warszawa. 2007. str. 405 – 413

⁹⁶ Nadimak koji je pjesniku nadjenuo Dmytro Doncov – ukrajinski književni kritičar, publicist i redaktor časopisa „Літературно-Науковий Вістник“ u kojem je svoje eseje objavljivao i J. Malanjuk

⁹⁷ С. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки)“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Індогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012, str. 17

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid. 21

¹⁰⁰ Ibid.

maloros i, možemo reći, otac malorosijstva“.¹⁰¹ Zanimljivo je također primjetiti kako izraz *maloros* dugi niz desetljeća nije bio uvredljivog karaktera i kako ga je u tom kontekstu prvi iskoristio T. Ševčenko. Naime, kako uočava Malanjuk, u jednom od svojih pisama Ševčenko je napisao kako u Ukrajinu neće poći jer je tamo samo Malorosija¹⁰², imajući na umu kako su u Ukrajini već svi rusificirani.

S obzirom na to da je Malanjuk shvaćao koliko veliku prijetnju malorosijstvo predstavlja za samostalnu Ukrajinu, smatrao je nužnim boriti se protiv njega te ponuditi lijek za one koji su njime već zaraženi. Rješenje je vidio u mazepinstvu – nemilosrdnom razotkrivanju malorosijstva i njegovoj izrazitoj suprotnosti, odnosno negaciji.¹⁰³ Drugim riječima, Malanjuk je vjerovao kako će neovisnost, prvenstveno od Rusije, te stabilna državnost izlječiti Ukrajince od malorosijstva. Nazivao je to mazepinstvom jer je smatrao kako je ukrajinski hetman Ivan Mazepa predstavljao karakteristike prijeko potrebne da Ukrajina postane samostalna država. Vrijedi podsjetiti kako je I. Mazepa bio na čelu Zaporoške Republike u trenutku njenog najvišeg kulturnog razvoja, no za rusko-ukrajinske odnose još važnije, na čelu kozačke vojske u bitci kod Poltave 1709. g. U toj bitci hetman Mazepa, do tada lojalan Petru I., priključio se švedskim snagama na čelu s kraljem Karlom XII. te pokušao zajedničkim silama pobijediti vojsku, tada još uvijek, Moskovskog Carstva. S obzirom na to da nije uspio realizirati svoj plan i da je iz bitke izašao kao gubitnik, Mazepa je u rusku povijest ušao kao izdajnik Petra I., ali i cijelog ruskog naroda, dakle, samim time i maloruskog. Izdajništvo Mazepe naročito se naglašavalo zbog činjenice da je prije bitke kod Poltave, hetman bio vrlo blizak s ruskim carem skoro punih dvadeset godina, ali taj period bliskosti Malanjuk je promatrao iz drugačije perspektive.

Za njega je Mazepino moskvofilstvo¹⁰⁴ bilo pravcem nacionalne politike baš kao što je to bilo turkofilstvo Petra Dorošenka ili polonofilstvo Simona Petljure¹⁰⁵. Malanjuk nije izjednačavao moskvofilstvo s malorosijstvom, štoviše, smatrao je kako su to dva oprečna fenomena. Moskvofilstvo je za njega predstavljalo kontrolirani smjer vanjske politike čiji je

¹⁰¹ Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 249

¹⁰² С. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки).“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Інкогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012, str. 29

¹⁰³ Ibid. 25

¹⁰⁴ U Hrvatskoj poznato kao rusofilstvo

¹⁰⁵ С. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки).“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Інкогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012, str. 19

prioritet bio postignuti državnu samostalnost, dok je malorosijstvo izjednačavao s nepostojanjem bilo kakve politike, tj. s apsolutnom kapitulacijom *a priori*.¹⁰⁶ Iz navedenog može se zaključiti kako je Malanjuk pitanje ukrajinske neovisnosti smatrao prvenstveno unutarnjim pitanjem koje je zbog nedostatka političke odlučnosti postalo ovisno o vanjskim politikama susjednih zemalja, odnosno imperija. Spomenuti nedostatak bio je izazvan malorosijstvom, fenomenom na koji je ukazao još Ševčenko, ali kojega je tek Malanjuk opsežno istražio i time predstavio svu njegovu kompleksnost.¹⁰⁷ Na kraju, može se zaključiti kako je tema malorosijstva veoma opsežna, napose zbog svoje aktualnosti kojoj svjedoče brojni znanstveni radovi napisani u Ukrajini nakon postizanja neovisnosti.

J. Malanjuk za čitatelja koji ne pročita većinu njegovog esejističkog i publicističkog opusa može se doimati kao stereotipni "ukrajinski nacionalist". Ipak, za čitatelja koji pomno prouči njegovo stvaralaštvo on će prije svega biti promišljeni promatrač europskih kulturno-političkih kretanja koji, doduše smjelo i ponekad radikalno, ali svjesno izražava vlastito viđenje svijeta koji ga okružuje. U tom kontekstu treba shvatiti i njegov odnos prema Rusiji koji je prije svega kompliciran i iziskuje dubinsko poznavanje povijesnih rusko-ukrajinskih odnosa koji naposljetku omogućuju razumijevanje samog autora i stavova koje izražava.

¹⁰⁶ Ibid. 19

¹⁰⁷ Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центральнo – Українське видавництво, 2001, str. 252

4. Jerzy Stempowski

U ovom dijelu diplomskog rada analizirat će se esejistika Jerzija Stempowskog na temelju tri knjige, točnije na temelju prvog i drugog sveska „Notatnika niespiesznego przechodnia“¹⁰⁸ te djela pod naslovom „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“¹⁰⁹ u kojoj se osim eseja nalazi i nekoliko pisama važnih za odnos autora i Ukrajine. Metoda koja će se koristiti prilikom analize eseja Stempowskog bit će istovjetna onoj koja se koristila u analizi eseja Jevgena Malanjuka.

Prva zbirka eseja u dva sveska izabrana je zato što, prema riječima prof. A. S. Kowalczyka, čini ključ za razumijevanje lika i djela Stempowskog.¹¹⁰ Zbirka se sastoji od 39 eseja koji su svojevremeno bili objavljeni u književnom časopisu „Kultura“ urednika Jerzija Giedroycja u periodu od 1954. do 1969. godine. Eseji su objavljivani pod indikativnim naslovom „Notatnik niespiesznego przechodnia“ koji ukazuje na određene karakteristike autorovih tekstova, ali i samog autora. Prije svega radi se o *notatniku*, odnosno svojevrsnom dnevniku ili notesu, u kojem autor *ad hoc* bilježi svoje misli i reakcije na proživljene događaje, pročitane knjige, posjećene izložbe, koncerte ili predstave, ali za razliku od prosječnih dnevničkih bilješki s puno više promišljanja i intelektualne dubine koja priliči piscu jednih od najbolje napisanih eseja u poljskoj književnosti. Spomenuta intelektualna dubina nastaje zahvaljujući *przechodniu* – autoru – prolazniku koji je opušten, ležeran, ili još preciznije, zahvaljujući piscu koji nije u žurbi i koji s puno truda piše, odnosno krati svoje eseje čime vješto izbjegava kaotičnost u strukturi eseja. *Niespieszność*, tj. ležernost ili neužurbanost određuje ritam piščevog pisma, a također je jedan od čestih motiva književnih tekstova Stempowskog.

Druga zbirka eseja pod naslovom „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, kao što je već spomenuto, sadrži i nekoliko pisama koji predstavljaju autorove stavove i poglede na temu Ukrajine općenito i temu odnosa Ukrajinaca i Poljaka. Osim što uvršteni dijelovi korespondencije prikazuju odnos Stempowskog i Ukrajine te otkrivaju njegovu simpatiju prema njoj, ta pisma imaju svoju književnu vrijednost zbog čega su i uvrštena u zbirku. Unatoč tome, treba navesti kako će u fokusu ove analize ipak biti piščevi eseji, a ne pisma. Iz naslova zbirke lako se zaključuje da je knjiga povezana s temom ukrajinskog pitanja, ali osim

¹⁰⁸ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012.

¹⁰⁹ J. Stempowski, „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2014.

¹¹⁰ Andrzej S. Kowalczyk o Jerzym Stempowskim (Warszawa, 16 listopada 2012 r.), 12:22, (video objavljen 19. studenog 2012.) https://www.youtube.com/watch?v=bK_B73YhlKE

toga u njoj autor ozbiljno promišlja nestanak starog poretka koji je postojao u Europi prije Prvog svjetskog rata te kroz prizmu srednjoistočne Europe pokazuje koliko se način ljudskog života i svijet koji čovjeka okružuje promijenio.

Prvu zbirku eseja uredio je jedan od najvećih poznavatelja stvaralaštva Stempowskog – Jerzy Timoszewicz koji je svojim radom uvelike doprinio daljnjem proučavanju esejistike Stempowskog dok je drugu zbirku uredio A. S. Kowalczyk. Osim njih dvojice, svoj doprinos boljem poznavanju lika i dijela Stempowskog, a time i boljem poznavanju poljske esejistike općenito, dali su J. Tomkowski, W. Głowala, D. Heck, M. Wyka, K. Dybciak i A. Serdnicki. Njihove knjige i znanstveni članci značajno su pripomogli u pisanju ovog diplomskog rada.

4. 1. Forma, jezik i stil pisma

Većina eseja Stempowskog opsegom spada u poduže eseje koji se najčešće sastoje od nekoliko povezanih dijelova, tj. skica, kojima pisac, kako bi ih jasnije razdijelio, u pravilu daje podnaslove koji čitatelju otkrivaju temu ili barem motiv oko kojeg autor kreira priču. Poneki njegovi eseji graniče s književnom kritikom, poneki bi mogli biti okarakterizirani kao književna reportaža ili putopis, ali svima im je zajednička sprega izuzetne humanističke, naročito klasične erudicije i staroplemićkog, u kontekstu jagelonske Poljske, razgovora.¹¹¹ Iz tog razloga, ne čudi kako je Miłosz u svojoj knjizi „The History of Polish Literature“ kao jednu od vrsta eseja naveo *talks*¹¹², a kao jednog od njenih najvažnijih predstavnika istaknuo Stempowskog.¹¹³ U takvoj klasifikaciji eseja krije se i jedan manje vidljiv element prisutan u esejima Stempowskog, a to je element čitatelja koji, prema Marti Wyki, čini strukturalni element njegovih tekstova.¹¹⁴ Naime, kako smatra Marta Wyka, upravo čitatelj motivira autora da mu „prepriča“ svoje esejističke avanture i da ga izvještava o svojim misaonim putovanjima¹¹⁵. Osim nje i Miłosza, na srodnost eseja i dijaloga ukazuje i Stanisław Kowalczyk¹¹⁶, pa shodno tome, ne začuđuje činjenica da je u zbirku eseja „W dolinie Dniestru“ uvršteno nekoliko pisama, naročito kada se zna da im je Stempowski pristupao s mnogo pažnje i na svojstven ih način esejizirao.

Sprega ranije spomenutih dvaju elemenata, zavidne humanističke erudicije i staroplemićke *gawęde* koju je prepoznao Czesław Miłosz, također ukazuje na piščevo podrijetlo, točnije na kulturni krug u kojem se formirao kao mladić i koji je snažno utjecao na način na koji razmišlja, djeluje i u konačnici piše. Stempowski, iako u mladosti okružen piscima i ljudima povezanim s književnošću, pisati je počeo relativno kasno, u trideset šestoj godini života. Svoj period aktivnog pisanja i objavljivanja tekstova u pariškoj Kulturi započeo je svojevrsnim manifestom „*O czernieniu papieru*“ („O crnjenju papira“) u kojem čitateljima daje do znanja kako je svoje suzdržavanje od pisanja smatrao gotovo pa vrlinom.¹¹⁷ Razmišljao je na takav način jer nije vidio smisao u pisanju koje nije svrhovito i slobodno od

¹¹¹ M. Wyka, „Polski esej – studia pod redakcją Marty Wyki“, Kraków, *Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „UNIVERITAS“*, 1991, str. 9

¹¹² Misli se na poljski izraz *gawęda*

¹¹³ Ibid, str. 10

¹¹⁴ ¹¹⁴ M. Wyka, „Polski esej – studia pod redakcją Marty Wyki“, Kraków, *Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „UNIVERITAS“*, 1991, str. 11

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ A. S. Kowalczy, „Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945 – 1977, Warszawa, 1990, str. 9

¹¹⁷ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012, sv. 1, str. 7.

ekonomskog diktata. Iz tog razloga smetala mu je i ogromna količina novih tiskanih knjiga koje je smatrao „nusproduktom tiskarskih mašina i tvornica papira“¹¹⁸ koje su vrlo često onemogućavale razabrati kvalitetnu literaturu od šunda. Iz tog razloga pisanju je pristupao oprezno i gotovo svaka njegova rečenica, ako ne i riječ, vrlo je dobro promišljena. Stempowski svojim širokim znanjem i razumijevanjem mnogih sfera ljudskog života od književnosti, glazbe, slikarstva pa do arhitekture, ekonomije ili pak poljoprivrede od čitatelja zahtjeva visoku razinu intelektualnosti i široku naobrazbu. Svojim stilom pisanja "sugovorniku" pri čitanju ne pruža laku zadovoljstvo¹¹⁹, već od njega traži da zastane, da promišlja, a ponekad da posegne za enciklopedijom i pobliže se upozna s temom o kojoj je riječ. Jedna od njegovih najvećih vrlina kao pisca možda je sposobnost da kroz jedan motiv, primjerice rubin, uz pomoć nekoliko digresija, opiše povijesnu sudbinu stanovitog grada Hotina i njegove okolice¹²⁰ ili pak da kroz prikaz Ulice Machnowiecke, glavne arterije provincijskog grada Berdyczova, opiše povijesna kretanja i atmosferu 20. st. gotovo cijele Europe¹²¹.

Ako je riječ o formi tekstova Stempowskog *sensu stricto*, valja navesti kako Jan Tomkowski napominje da je pisac vrlo dobro znao razlikovati esej i književnu kritiku odnosno esejista i književnog kritičara.¹²² Esejist, primjerice, nema unaprijed postavljen zadatak, on knjige koristi kao izvor za pisanje vlastitih djela te osim što ih čita i proučava, s njima, točnije s njihovim autorima, vodi svojevrsan dijalog. S druge strane, zadatak književnog kritičara jasno je postavljen, on prije svega mora iznositi pouzdane informacije i uz pomoć određene metode predstaviti književno djelo, a upravo je nedostatak metode u književno-kritičkim esejima Stempowskog ono što njegove tekstove razlikuje od književne kritike.¹²³ Zanimljivo, Tomkowski istovremeno primjećuje kako se pod perom *ležernog prolaznika* recenzija, privatno pismo, politički komentar ili članak o poljoprivredi vješto modificiraju u esej¹²⁴, što ide u prilog tezi o eseju kao otvorenoj književnoj formi koja

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Andrzej S. Kowalczyk o Jerzym Stempowskim (Warszawa, 16 listopada 2012 r.), 01:45, (video objavljen 19. studenog 2012.) https://www.youtube.com/watch?v=bK_B73YhlKE

¹²⁰ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012, sv. 1, str. 25 (riječ je o eseju „Rubis d'Orient“)

¹²¹ J. Stempowski, „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2014, str. 22 (riječ je o eseju „Esej berdyczowski“)

¹²² J. Tomkowski, „Jerzy Stempowski“, Warszawa, Oficyna Wydawnicza INTERIM, 1991, str. 31

¹²³ Ibid, str. 33

¹²⁴ Ibid, str. 34

slobodno posuđuje elemente iz drugih prozних žanrova i na takav način ostvaruje novi potencijal¹²⁵.

Što se tiče jezika Stempowskog, koji je svakako usko vezan uz njegov stil pisanja, važno je istaknuti kako pisac koristi arhaičnu sintaksu¹²⁶ koja dodatno pojačava dojam ozbiljnosti i suzdržanosti njegovog stila. Također, arhaična sintaksa može u početku otežati čitanje eseja, ali s druge strane ona čitatelju daje priliku da se bolje upozna sa suptilnom autorovom ironijom koja je prisutna u mnogim njegovim djelima. Osim arhaične sintakse u tekstovima su prisutni poneki arhaizmi, no oni zbog općenitog opsega piščevog vokabulara i korištenih internacionalizama ne dolaze do izražaja u tolikoj mjeri kao sintaksa.

Na koncu, upravo su arhaična sintaksa, odmjereno pismo, suptilna ironija te izvjesna hladnoća i suzdržanost autora stvorili stil koji je, ne samo popularizirao, već i učvrstio poziciju eseja kao prestižne književne vrste u poljskoj književnosti¹²⁷. Osim toga, upravo su njegovi eseji zasigurno imali utjecaj na formiranje pisaca poput Jana Kotta, Bolesława Micińskiego, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego i dr.¹²⁸ te je, bez sumnje, svojim pedantnim radom, uz bok Czesławu Miłoszu, Stanisławu Vincenzu i Zbigniewu Herbertu, Jerzy Stempowski zaslužio titulu jednog od korifeja poljske esejistike 20. st.

¹²⁵ Tezu o otvorenosti eseja u žanrovskom i tematskom smislu zastupaju mnogi književni kritičari, a od poljskih vrijedi istaknuti J. Tomkowskog, W. Glowalu i A. S. Kowalczyka

¹²⁶ J. Stempowski, „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, Warszawa, Biblioteka „WIĘZI“, 2014, str. 358

¹²⁷ J. Tomkowski, „Jerzy Stempowski“, Warszawa, Oficyna Wydawnicza INTERIM, 1991, str. 37

¹²⁸ J. Tomkowski, „Jerzy Stempowski“, Warszawa, Oficyna Wydawnicza INTERIM, 1991, str. 35

4. 2. Tematika eseja

Tematika koju u svojim esejima obrađuje Stempowski, zahvaljujući već ranije spomenutoj učenosti, ima vrlo širok dijapazon. Usprkos tome, može se ugrubo reći kako je glavna autorova tema Europa – njena duhovna, kulturološka i politička situacija te sudbina. Iz nje, očekivano, proizlazi mnoštvo tematskih elemenata koje čitatelj može istaknuti kao važne, ali ovaj rad ograničit će se na njih nekoliko.

Kao prvi tematski element prisutan u stvaralaštvu Stempowskog vrijedi navesti antičko naslijeđe. Drugi element koji autor u esejima, između ostalog, obrađuje je prividna akceleracija povijesti te promjene u Europi prije i nakon dva svjetska rata koje su tome pridonijele. Osim spomenuta dva elementa, u zbirci „Notatnik niespiesznego przechodnia“ čitatelj može pronaći svojevrstne putopisne eseje koji predstavljaju važan element same zbirke s obzirom na činjenicu da od sveukupno 495 stranica teksta putopisni eseji čine čak njih 92. Drugim riječima, gotovo jednu petinu cijele zbirke. Putopisno-esejistički dio zbirke naročito može biti zanimljiv hrvatskom čitatelju zbog toga što u njemu autor Hrvatskoj kulturnoj baštini, tada doduše kao dijelu bivše Jugoslavije, posvećuje čak četiri eseja. Točnije, eseje „Split“, „Meštrović“, „Zadar“ i „Mihajlo Mihajlov“. Izuzev spomenuta četiri, u još jednom eseju pod naslovom „Perspektywy „liberalizacji““ autor obrađuje temu komunističkog sustava u Jugoslaviji i uspoređuje ga s komunizmom u ostalim dijelovima bivšeg Sovjetskog Saveza. Osim prije navedenog, važan tematski element za esejistiku Stempowskog u knjizi „W dolinie Dniestru“ predstavlja sociološka, antropološka i etnološka analiza stanovništva koje je nekad nastanjivalo područje ukrajinskih *kresa*¹²⁹.

Svi navedeni tematski elementi bit će u sljedećim poglavljima zasebno analizirani, no krajnji cilj ovog dijela rada je njihova sinteza koja se zbog srodnosti elemenata, izuzev eventualno sociološke analize *kresa*, sama po sebi prirodno nameće.

¹²⁹ Kresy – poljski naziv za istočna i sjeverna područja Druge Poljske Republike koja se danas nalaze na teritoriju Ukrajine, Bjelorusije i Litve. Područje koje je ranije u povijesti bilo dio Poljsko – Litavske unije.

4. 2. 1. Antika kao tematski element u esejistici Jerzyja Stempowskog

Da je antički svijet mogao utjecati na Stempowskog već od djetinjstva može se pretpostaviti ako se zna da mu je kućni učitelj iz književnosti bio istaknuti klasični filolog Jan Opęchowski, između ostalog široj poljskoj javnosti poznat po svom prijevodu Baudelaireovih „Cvjetova zla“.¹³⁰ Ukoliko se tome pridodaju lekcije iz povijesti antičkog Rima koje je pisac slušao u mladosti, temeljene na monumentalnom djelu „Povijest Rima“ znamenitog njemačkog historičara i nobelovca Theodora Mommsena, postaje jasno zbog čega je esejist toliko dobro poznao antičku književnost te iz iste često crpio.¹³¹

U opisanoj činjenici krije se također jedna od nekoliko karakteristika koju je Stempowski dijelio s općeprihvaćenim ocem suvremene esejistike Michelom de Montaigneom koji je također mnoštvo sadržaja crpio iz grčko-rimskog starog vijeka¹³². Da esej općenito mnogo toga duguje antici primjećuje Kowalczyk koji uviđa kako iako spomenuta književna vrsta nije nastala u antici, upravo u tom razdoblju razvila se bogata antropološka i filozofska refleksija koja je u konačnici dovela do nastanka eseja kakvog danas poznajemo.¹³³

Kada se ponovno govori isključivo o esejistici Stempowskog mnogo je njegovih eseja koji u sebi sadrže antičke tematske elemente i motive na koje se pisac pozivao kako bi čitatelju bolje dočarao određeni fenomen¹³⁴. Ipak, u zbirkama koje se u ovom radu analiziraju dva eseja zaslužuju posebnu pažnju, a to su esej pod naslovom „*O pewnej tradycji klasycznej*“ („O izvjesnoj klasičnoj tradiciji“) i „*Dziewczyna ze stylosem*“ („Djevojka sa stilosom“).

U prvom eseju pisac primjećuje kako se Europa postupno sve više udaljava od vlastite antičke baštine. Za primjer koji takvo što potvrđuje navodi otvoreno pismo, ironično, upravo učitelja latinskog jezika koji moli da se sva zaglupljujuća obavezna lektira na latinskom jeziku izbacila iz obaveznog programa. Pritom Stempowski izražava osobni strah, te se na određeni način pita, je li moguće da se ljubav prema zaglupljivanju latinskim, tj. rimskom književnošću, nepovratno izgubila.¹³⁵ Autor problem uviđa u tome što se Europa, udaljavajući se od antičke ostavštine, istovremeno ne može iste osloboditi, već umjesto da iz nje u

¹³⁰ <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jerzy-stempowski>

¹³¹ Ibid.

¹³² A. S. Kowalczyk, „Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945-1977 (Vincenz – Stempowski – Miłosz)“, Warszawa, UW, 1990, str. 9

¹³³ Ibid, str. 14

¹³⁴ Ibid, str. 89

¹³⁵ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012, sv. 1, str. 17

originalu crpi ono što je korisno i važno za razumijevanje vlastite prošlosti, dobiva prežvakane ostatke iz druge ili treće ruke gubeći time mogućnost razumijevanja vlastitog identiteta.¹³⁶ Na takav način Europa, odnosno njeni stanovnici zaboravljaju svoju prošlost što im u konačnici otežava put da shvate svoju trenutnu situaciju i budućnost koja ih očekuje. Međutim, ovdje je važno precizirati kako Stempowski smatra da upravo zapad Europe, u kojem je na koncu živio i pisao, prednjači u udaljavanju od antičke baštine što dovodi do neuobičajene situacije u kojoj istočna Europa preuzima primat nasljednika antičke ostavštine¹³⁷ čiji je primjer, između ostalog, ukrajinski esejist Jevgen Malanjuk, ali u kontekstu 20. st. i sam Stempowski.

Nadalje, treba napomenuti kako autor „Notatnika niespiesznego przechodnia“ nije smatrao kako će znanje, prvenstveno o antičkom Rimu, Europi donijeti nekadašnji sklad i uspješnost. Za njega je antika prije svega bila mjera, referentna točka koja je služila boljem razumijevanju suvremenog razdoblja,¹³⁸ tim više što je već u antici otkrivao začetke društvenih problema koje je uviđao u 20. st.¹³⁹ Da se spomenuta referentna točka gubila iz vida, Stempowski dodatno potvrđuje činjenicom kako već dugo nije pronašao ili čuo za novija izdanja antičke rimske poezije¹⁴⁰. Pogotovo je teško bilo pronaći izdanja s prijevodom prilagođenim za mlađe generacije kojima je jezik starijih prijevoda često bio odveć nerazumljiv što je nažalost vodilo ka sve većem zaboravu antičkog svijeta¹⁴¹.

U drugom eseju Stempowski kroz motiv navodnog portreta Sapfe, pronađenog u Pompejima, promatra promjene u pristupu prema obrazovanju kroz period od gotovo dvije tisuće godina. U prvom dijelu eseja pisac opisuje početke obrazovanja žena u Rimskom Carstvu, a da se uistinu radilo o počecima Stempowski vidi potvrdu u načinu na koji rimski povjesničar Svetonije opisuje stanovitu Semproniju. Naime, Sempronija je bila žena koja je živjela u 1. st. pr. Kr., još u vrijeme Republike, a rimski povjesničar opisuje ju kao odviše učenu i inteligentnu za jednu čestitu damu što dovoljno oslikava atmosferu toga vremena glede obrazovanja žena.¹⁴² S druge strane, nameće se freska iz Pompeja iz 50-ih godina 1. st. naše ere koja prikazuje ženu sa stilosom i voštanom pločom koja očigledno upućuje na školovanu ženu. Osim freske, autor spominje i podatak o visokom obrazovanju Gale Placidije

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ A. S. Kowalczyk, „Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945-1977 (Vincenz – Stempowski – Miłosz)“, Warszawa, UW, 1990, str. 116

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ J. Tomkowski, „Jerzy Stempowski“, Warszawa, Oficyna Wydawnicza INTERIM, 1991, str. 33

¹⁴⁰ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIĘZI“, 2012, sv. 1, str. 17

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIĘZI“, 2012, sv. 2, str. 6

koje ju je, sudeći po njenom mauzoleju podignutom u Raveni, ne samo spasilo od smrti, već joj donijelo veliko poštovanje od strane militantnih barbara¹⁴³.

Na temelju Svetonijevog opisa Sempronije, pompejanskog portreta žene i Gale Placidije, Stempowski slobodarski, kako i priliči esejistu, izvodi zaključak da je u tom razdoblju došlo do raširenijeg obrazovanja ženske populacije u Rimskom Carstvu te ga uspoređuje sa širenjem obrazovanja žena početkom 20. st. Iako nema dovoljno dokaza, autor pretpostavlja kako je obrazovanje žena, ali i muškaraca, u Rimskom Carstvu bilo mnogo šire, tj. opće, ali se s vremenom počelo sve više sužavati ili, drugim riječima, specijalizirati. Kao potvrdu za svoju pretpostavku spominje podatak kako je već Napoleon od viših škola tražio da mu prije svega šalju specijalizirane tehničare i časnike.¹⁴⁴ Prilikom specijalizacije pri obrazovanju koje je nekada tražio Napoleon, a danas iziskuje tržište rada, još snažnije, nego u vrijeme Stempowskog, najviše na važnosti gubi humanistička naobrazba. Upravo u tome krije se jedan dio odgovora na pitanje zašto se Europa snažno udaljila od svoje antičke baštine.

S obzirom na to da je u većini današnjih zanimanja znanje o antičkom Rimu i Heladi suvišno i više mu se ne pridaje toliko pozornosti, to posljedično vodi ka tome da se njegova konzervacija predaje u ruke sve slabije opće obrazovanih ljudi.¹⁴⁵ Na takav način vrlo vjerojatno neće ispaštati sektor informatičke tehnologije ili strojarstva, ali će svakako, zaključuje Stempowski, nastradati kontinuiranost naše civilizacije¹⁴⁶. Između ostalog, ne smije se zaboraviti kako osim vodovoda, kanalizacije, cesata i urbane arhitekture upravo bogatoj humanističkoj kulturi antičkog svijeta trebamo zahvaliti na temeljima našeg europskog identiteta. Naposljetku, možda je upravo to bio razlog zbog kojeg je *ležerni prolaznik* gajio toliku ljubav prema njoj.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻY“, 2012, sv. 2, str. 8

¹⁴⁵ Ibid, str. 9

¹⁴⁶

4. 2. 2. Pravidna akceleracija povijesti te promjene u Europi prije i nakon dva svjetska rata koje su tome pridonijele

Mnogima se danas, još više nego u vrijeme Stempowskog, čini kako povijest ubrzava. Tom neobičnom fenomenu posvećeno je nekoliko knjiga¹⁴⁷, a njihovoj analizi i analizi samog fenomena poljski pisac posvetio je esej pod naslovom „*O przyśpieszaniu się historii*“ („O ubrzavanju povijesti“) u kojem promišlja razvoj spomenute pojave i činjenicu da sve veći broj ljudi zastupa tu tezu.

Ono što je navodilo ljude da takvo što pomisle, a navodi ih i danas, svakako je ubrzani tehnološki razvoj, ali i osjećaj kako je čovjek, unazad tri stoljeća, u svom prosječnom životnom vijeku proživio naizgled puno više važnih i prijelomnih povijesnih trenutaka, negoli je to bio slučaj u ranijoj prošlosti. U prilog tome ide tvrdnja Julesa Micheleta koji uočava kako je u svom životnom vijeku od 72 godine „vidio dvije revolucije koje je ranije u povijesti možda dijelilo i dvije tisuće godina“¹⁴⁸. Osim Micheleta, kao pobornike ove teze Stempowski navodi redom profesore Richarda Lowenthala, Jeanne Hersch i Carla Bridenbougha¹⁴⁹ te, s dozom ironije, primjećuje kako je sama ideja o ubrzanju povijesti podlegla stanovitom ubrzanju i postala široko prihvaćena i branjena od strane navedenih autoriteta¹⁵⁰.

Ipak, zahvaljujući već spomenutoj suzdržanosti Stempowskog, on se ne predaje olakom zaključivanju, nego opisanu ideju prepušta kritičkom vrednovanju. Za početak, zanima ga je li ubrzanje povijesti uopće moguće i ako jest, ima li čovjek sposobnost da takvo što jasno percipira¹⁵¹. Evidentno je, čovjek svakako percipira i sposoban je mjeriti vrijeme, no to za autora još uvijek ne znači kako ljudi mogu percipirati ubrzanje povijesti ukoliko ono postoji. Ono što im je moglo dati osjećaj njenog ubrzavanja svakako je činjenica da su ljudi u 20. st. imali puno veći pristup informacijama, nego ikad prije što je posljedično povećalo broj važnih povijesnih trenutaka jer ne samo da su imali više informacija, već su imali i informacije iz dijelova svijeta za koje ranije možda nisu ni znali.

Sve navedeno za Stempowskog i dalje ne dokazuje da povijest ubrzava, a da bi to potvrdio on, karakteristično, ponovno seže u antiku spominjući rimskog povijesničara Amijana Marcelina. Naime, pred Marcelinom su se u 4. st. naše ere odvijali brojni povijesni

¹⁴⁷ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012, sv. 2, str. 53

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid, str. 53 i 54

¹⁵⁰ Ibid, str. 54

¹⁵¹ Ibid, str. 55

trenuci koji su historičara naveli na misao o ubrzanju povijesti¹⁵² u periodu koji se iz naše perspektive ne čini puno bržim od stoljeća prije ili poslije njegovog života. Ipak, mnogi će se složiti kako je Marcelinovo stoljeće za mnoge stanovnike Rimskog Carstva, baš kao i 20. st. za stanovnike Europe, bilo izuzetno turbulentno i izloženo drastičnim promjenama te iako to Stempowski ne zaključuje nameće se pitanje uzrokuju li nagle promjene osjećaj ubrzanja povijesti. Pisac ne daje odgovor na postavljeno pitanje, ali u svojim esejima spominje promjene koje su nastupile nakon Prvog i Drugog svjetskog rata te neposredno utjecale na kreiranje teorije o ubrzanju povijesti. Kako bi posljednja teza bila jasnija, valja navesti neke od njih.

Prije svega, novinarstvo, iako razvijeno u nekim dijelovima Europe već u 17. st., ubrzano se počelo razvijati tek polovicom 19. st. Sa sve snažnijom industrijalizacijom starog kontinenta i njegovom deruralizacijom novine su postajale sve važniji izvor informacija o događanjima u svijetu, ali i vrelo novih ideja koje su donosile promjene u rapidno rastućim urbanim sredinama. Nakon Prvog svjetskog rata popularizirao se radio, a nakon Drugog sve veću popularnost dobivala je televizija. Sva tri medija doprinijela su bržem širenju informacija, a još važnije od toga, počeli su stvarati sve više ljudskog materijala od koje se tvorila povijest.¹⁵³ Ekonomskim rječnikom, potražnja za informacijama i želja da se bude u toku s aktualnim događanjima dovela je do kreiranja, tj. ponude sve većeg broja novosti od kojih se posljedično, nerijetko manično, stvarala povijest.

Unatoč tome, Stempowski uviđa da bez obzira na to koliko brzo se industrija informacija razvijala i množila vlastite kandidate za povijesne ličnosti i događaje, povijest se nije ubrzala, a povijesni tijek iz sveukupnog materijala 20. st. suziti će se u budućnosti na svega nekoliko prijelomnih događaja i istaknutih ličnosti, baš kao što je to 20. stoljeće učinilo Marcijanovom 4. stoljeću¹⁵⁴. Tim uvidom esejist je još jednom ukazao na to kako je često u „godinama kolektivnog ludila najvažnije sačuvati prisebnost i umjerenost“¹⁵⁵ te da je ponekad umjesto donošenja zaključaka važnije samo razumjeti i biti svjedok – prolaznik u vremenu.

¹⁵² Ibid, str. 58

¹⁵³ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŹI“, 2012, sv. 2, str. 61

¹⁵⁴ Ibid, str. 62

<http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,19820811,jerzy-stempowski-zachowac-przytomnosc-w-czasach-szalenstwa.html>

4. 2. 3. Putopisni eseji Stempowskog nadahnuti putovanjem kroz Dalmaciju

Mnogi eseji Stempowskog inspirirani su njegovim putovanjima, na koncu, naslov pod kojim su objavljivani u pariškoj „Kulturi“ upućuje na *flâneura* – prolaznika, putnika. Osim eseja koje je autor posvetio svojim puteštvijama kroz neke od država zapadne i srednje Europe¹⁵⁶, u zbirci se također nalaze tekstovi nadahnuti prostorima Hrvatske. Kao što je već ranije spomenuto, oni su poglavito posvećeni području Dalmacije, točnije Splitu i Zadru. Jedan od razloga zašto je pisac pažnju posvetio upravo dijelu Hrvatske koji se nalazi na Jadranu možda se krije u činjenici kako je za njega Jadransko more činilo granicu između istočne i zapadne Europe¹⁵⁷ kao što je, ugrubo, nekada davno činilo granicu između zapadnog i istočnog Rimskog Carstva. Prethodnu tvrdnju potvrđuje Lajos Pálfavi koji navodi kako se Stempowski „najviše divio kulturnim dostignućima pograničnih područja, udaljenih od središta“¹⁵⁸, tj. da ga je više od centra fascinirala periferija što dodatno potvrđuje fascinacija Stempowskog radom Gaston Roupnela, povjesničara koji je za života strastveno istraživao život francuskog sela¹⁵⁹.

U tekstu posvećenom Splitu pažljiviji čitatelj lako će uvidjeti karakterističan i čest autorov pristup pisanju eseja o čemu je i ranije u ovom radu bilo spomena. Prije svega, pisac na početku poseže za motivom iz antike, odnosno opisuje Dioklecijanovu palaču uz pomoć koje dočarava povijesnu dinamiku dalmatinskog prostora kroz gotovo sedamnaest stoljeća¹⁶⁰. Brojnim burnim promjenama i migracijama različitih naroda koje su se dogodile tijekom više od jednog i pol milenija Stempowski suprotstavlja dugotrajnost i postojanost veličanstvene Dioklecijanove palače. Pritom, uviđa kako palaču unatoč mnogim osvajačima koji su prolazili ovim prostorom, nitko nije uništavao s namjerom da je izbriše s lica zemlje. Naprotiv, mnogi od onih koji su do nje stigli su u njoj ili oko nje često odlučili živjeti i time je sačuvati što neupitno odaje priznanje rimskoj arhitekturi. Za Stempowskog spomenuta činjenica otvara pitanje jesu li i naši moderni neboderi stvoreni da toliko dugo budu konzervirani¹⁶¹ te da se oko njih, baš kao oko Dioklecijanove palače, ovijaju povijesni slojevi narednih stoljeća. Na kraju teksta posvećenog Splitu Stempowski spominje „odvratnu, plosnatu, betonsku gljivu“¹⁶² – bunker iz Drugog svjetskog rata – čime vješto aludira na razaranja koje je Dalmacija

¹⁵⁶ Nizozemskoj, Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i Italiji

¹⁵⁷ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻI“, 2012, sv. 2, str. 143

¹⁵⁸ L. Pálfavi, „Jerzy Stempowski u paklu i raju Slavena“, Književna smotra br. 47, 2015, str. 17-22

¹⁵⁹ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻI“, 2012, sv. 2, str. 59

¹⁶⁰ L. Pálfavi, „Jerzy Stempowski u paklu i raju Slavena“, Književna smotra br. 47, 2015, str. 17-22

¹⁶¹ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻI“, 2012, sv. 2, str. 149

¹⁶² Ibid.

preživjela tijekom tog razdoblja, ali simbolički i na mogućnost da možda više nismo u stanju sačuvati baštinu koju nam je ostavila antička Europa.

Nakon kratkog eseja o Splitu, Stempowski piše o najznačajnijem hrvatskom kiparu – Ivanu Meštroviću – za kojega kaže kako je možda najveći monumentalni kipar 20. st.¹⁶³ čime slavnom skulptoru odaje veliko priznanje. Analizirajući njegov lik i djelo, pisac uočava kako je kiparev genij, u vrijeme kada kvadratni metar u Europi nerijetko košta i preko tisuću dolara, prekoračio prostor namjenjen u našoj civilizaciji za umjetnost kiparstva.¹⁶⁴ Do takvog zaključka Stempowski dolazi nakon poduljeg proučavanja njegovih skulptura u Splitu i napominje kako, vjerojatno, jedino kip Pobjednika u Beogradu ima dovoljno prostora s obzirom na svoju veličinu.¹⁶⁵ Za pisca, Meštrovićeve skulpture nisu samo remek djela monumentalnog kiparstva 20. st., nego također spona između Europe 20. st. i antičke Grčke koja u današnje vrijeme sve snažnije slabi.

Poslije odavanja svojevrsnog pijeteta caru Dioklecijanu i Meštroviću, Stempowski piše o svojim osobnim utiscima o Jugoslaviji za koju navodi kako je, kada je riječ o prilagođavanju komunizma ljudskim potrebama, deset godina ispred ostalih komunističkih država¹⁶⁶ čime daje do znanja kako uviđa razliku između marksističke ideologije u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji. Ipak, koliko god je za prosječnog Poljaka, Mađara ili Ukrajinca 60-ih godina prošlog stoljeća Jugoslavija bila razvijena država u usporedbi s njihovom, Stempowskom ne promiče uvidjeti kako ekonomska situacija u Jugoslaviji nije idealna. Dobro informiran, zaključuje kako je pitanje vremena kada će vladajući "profitarijat"¹⁶⁷ biti primoran dodatno liberalizirati politički sustav ili, naprotiv, represirati neposlušne građane. Prisjećajući se Hrvatskog proljeća s početka 70-ih godina dvadesetog stoljeća, danas se može lako zaključiti koliku je sposobnost predviđanja, zahvaljujući svojoj erudiciji, imao Stempowski.

Nakon opisa svojih dojmova SFR Jugoslavije, *ležerni prolaznik* pažnju čitatelja skreće na grad Zadar i uspoređuje ga sa Splitom. Primjećuje kako se za razliku od Splita, u kojem su ostaci Rimskog Carstva do danas vrlo dobro očuvani, Zadar kroz povijest uvijek dizao iz pepela o čemu svjedoči forum antičke Iadere. Zadru je to, prije svega, uspjelo zahvaljujući vrlo povoljnom geostrateškom položaju koji je stanovnicima grada uvijek pružao veliku

¹⁶³ Ibid, str. 150

¹⁶⁴ Ibid, str. 151

¹⁶⁵ Ibid, str. 150

¹⁶⁶ Ibid, str. 151

¹⁶⁷ Ibid, str. 152

sigurnost. Upravo iz tog razloga mnogi su ga vladari, od rimskih i bizantskih careva pa do Habsburgovaca, htjeli kontrolirati. Unatoč mnogim previranjima, Zadar je od svih vladara sačuvao ponešto – od Rimljana forum, od Bizanta crkvu sv. Donata i od Mletačke Republike velebne renesanse zidine koje su odnedavno svoje mjesto našle na listi svjetske baštine UNESCO-a. Osim navedenog, svakako vrijedi spomenuti kako je pisac bio impresioniran Sveučilištem u Zadru koje prema nekima ima tradiciju dulju od šest stoljeća i čiji su mladi profesori 60-ih godina prošlog stoljeća ostavili izuzetno pozitivan dojam na Stempowskog¹⁶⁸.

Naposljetku, poljski pisac eseje o Dalmaciji zaključuje tekstom o Mihajlu Mihajlovom – личности koja je za Stempowskog, u njegovo vrijeme, predstavljala moralnu vertikalu jugoslovenskog, ali u neku ruku i sovjetskog društva te koja je zbog svojih iskrenih stavova i plemenitih namjera da demokratizira društvo u kojem živi nažalost izgubila mogućnost predavanja na zadarskom sveučilištu i bila lišena slobode na nekoliko godina.¹⁶⁹ Poljski pisac naglašava koliko ga je autor „Ruskih tema“ oduševio te zaključuje kako je on svakako izvanredna persona o kojoj će se u budućnosti još čuti.¹⁷⁰ Na takav način Stempowski u revijalnom tonu izražava izuzetno pozitivno mišljenje o kulturnoj baštini naših prostora koja se ponajprije treba uvažavati kako bi se u budućnosti mogla uspješno sačuvati.

¹⁶⁸ Ibid, str. 154

¹⁶⁹ Ibid, str. 156

¹⁷⁰ Ibid, str. 158

4. 2. 4. „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“¹⁷¹

U zbirci eseja „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, kao što je već ranije spomenuto, pisac predstavlja vlastitu sociološku analizu ukrajinskog dijela poljskih *kresa*. Pritom, valja napomenuti kako u fokusu analize Stempowskog nije niti jedna etnička skupina koja je ili koja još uvijek živi na tom području, već kultura koju sve one zajedno stvaraju i dijele. Čitatelj bogatu i pluralističku kulturu tih prostora bolje upoznaje kroz eseje posvećene Igoru Stravinskom, Josephu Conradu, Stanislavu Vincenzu te, na koncu, kroz esejizirana pisma samog autora.¹⁷²

Tako se, primjerice, čitajući esej o Stravinskom mnogo toga doznaje o glazbenoj kulturi povijesne pokrajine Volin, ali se također kroz prizmu glazbe te proces kroz koji je ona nastajala saznaje mnogo više o povijesnom suživotu Poljaka, Ukrajinaca, Bjelorusa i drugih, manjih, no isto toliko važnih, etničkih skupina tog područja. Nadalje, u eseju „Bagaż z Kalinówki“ Stempowski ističe kako Conrad u svojim književnim djelima nema niti jednog poljskog ili ukrajinskog lika, ali u svakom od njih, bez obzira na njihovu nacionalnost i društveni status, pokušava pronaći njihovu istinu i pravdu baš kao što je između sebe pokušavaju pronaći sve etničke skupine poljskih *kresa* koje su neposredno utjecale na oba autora.¹⁷³ Etnološko i sociološko bogatstvo tih prostora utjecalo je neposredno i na Vincenza – poljskog proznog pisca i vrsnog znalca i zaljubljenika u kulturu Hucula. Za Vincenza je srodnost svih etničkih skupina tih prostora bila toliko jaka da mu je za života bilo teško shvatiti da je sukob između Poljaka i Ukrajinaca moguć pa je tako rat između dviju strana s početka 20. st. nazivao građanskim ratom ne shvaćajući uopće težnju Ukrajinaca za samostalnošću.¹⁷⁴

Postoji razlog zašto je Stempowski izabrao tri ranije spomenuta umjetnika. Naime, svi trojice rodili su se u drugoj polovici 19. st. i pred svojim su očima, baš kao i sam esejist, imali priliku gledati kako se povijesne okolnosti na prostoru u kojem su odrastali drastično mjenjaju. Njih troje poslužili su piscu kao motivi uz pomoć kojih je pokušao objasniti povijesnu dinamiku i etničku složenost poljskih *kresa* na području današnje Ukrajine, a u zbirci se nalaze i pisma koja današnjem čitatelju dodatno pomažu pri dešifriranju mnogih kulturnih kodova tih prostora.

¹⁷¹ „U dolini Dnjestra. Pisma o Ukrajini“

¹⁷² J. Stempowski, „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻI“, 2014, str. 349

¹⁷³ Ibid, str. 351

¹⁷⁴ Ibid, str. 352

U cijeloj zbirci lako je također primjetiti kako Stempowski multikulturalnom društvu, koje se prirodno razvilo na području poljskih *kresa*, suprotstavlja nacionalizmu. Za njega je nacionalizam vid masovne psihoze koji je osuđen na propast jer pluralističkom svijetu pokušava nametnuti apsolutizaciju jedne ideje, tj. teorije¹⁷⁵ i baš kao što se navedena teza nebrojeno puta potvrdila u povijesti cijele Europe, potvrdila se i na prostoru poljskih *kresa*. Na koncu, spomenuti konflikt nacionalizma i multikulturalizma može se pronaći u brojnim drugim esejima Stempowskog i nije usko vezan samo za eseje kojima je središnja tematska os Ukrajina.

¹⁷⁵ Ibid.

4. 2. 5. Zaključak

S obzirom na formu ovog rada, kratkom i konciznom analizom prethodno određenih tematskih elemenata eseja Stempowskog pokušalo se stvoriti širu sliku njegovih eseja i prikazati način na koji ih autor piše i na koji im pristupa. Prije svega, htjelo se istaknuti da poljski pisac svom stvaralaštvu pristupa vrlo oprezno i da osjeća veliku društvenu odgovornost za pisanu riječ pišući ne samo eseje, već i druge književne vrste poput pisma.

Nakon toga, istaknuta je važnost antike za Stempowskog kao referentne točke u europskoj povijesti, ali i kao izvor informacija i inspiracije za pisanje eseja. Nadalje, kroz kratku analizu eseja o fenomenu ubrzavanja povijesti istaknuta je autorova pronicljivost koja se također uočava u eseju o Hrvatskoj u sastavu bivše Jugoslaviji. Na primjeru eseja o Hrvatskoj, osim analize samog sadržaja, htjelo se još jednom pokazati na koji način autor gradi esej oko jednog motiva te koliko često je antika, ponovno kao mjerna jedinica, prisutna u stvaralaštvu Stempowskog. Naposljetku, njegovi eseji o Hrvatskoj, uz brojne druge putopisne eseje o srednjoj i zapadnoj Europi pojašnjavaju naslov njegove zbirke, „Dnevnik ležernog prolaznika“, koji upućuje na *flâneura* – figuru umjetnika-šetača rođenu otprilike u drugoj polovici 19. stoljeća koja je očigledno utjecala i na stvaralaštvo Jerzyja Stempowskog.

5. Komparacija esejistike J. Stempowskog i J. Malanjuka

U posljednjem poglavlju ovog diplomskog rada usporedit će se forma, jezik i općenito tematika prethodno analiziranog stvaralaštva dvojice autora. Izuzev toga, na kraju će se obraditi predodžba Ukrajine u esejima Stempowskog i Malanjuka koja tematski svakako najsnažnije spaja dvojicu esejista.

5. 1. Komparacija forme, književnog stila i tematike u esejima J. Stempowskog i J. Malanjuka

Stempowski i Malanjuk, sudeći po suvremenoj književnoj kritici, u svojim domovinama spadaju među najistaknutije esejiste 20. st. što je svakako dokaz da je njihova književna ostavština, unatoč iseljeništvu, prepoznata i visoko cijenjena sve do danas. Formom njihovi su eseji poprilično slični, oboje pišu poduže eseje koji se sastoje od nekoliko skica i obojica ih nerijetko pišu kao reakciju na neki važan politički događaj iz prošlosti, pogledanu predstavu, pročitano knjigu, predavanje i sl. Moglo bi se reći da su njihovi eseji osobita vrsta dnevnika opažanja, a takvom karakterizacijom uspješno bi se sintetizirali naslovi njihovih najpoznatijih zbirki eseja „Dnevnika ležernog prolaznika“ i „Knjige opažanja“. Bez obzira na sličnost eseja, barem kada je riječ o njihovoj formi, teško je bez čitanja njihove korespondencije tvrditi da su međusobno utjecali na formu i stil pisanja eseja, ali uzevši u obzir njihovo blisko prijateljstvo takvo što ne treba se u potpunosti isključiti. Ipak, iako su njihovi eseji formom slični, poprilično se razlikuju kada je riječ o stilu.

Primjerice, dok je Malanjuk nerijetko emotivan, temperamentan i kategoričan te zbog svojih stavova često napadan od neistomišljenika,¹⁷⁶ pismo Stempowskog je mnogo suzdržanije i hladnije te on svoje stavove i zaključke stvara i donosi mnogo opreznije. Shodno tome, moglo bi se reći kako Stempowski u svojim tekstovima ima veću tendenciju propitkivati, a manje zaključivati¹⁷⁷ kao što to čini Malanjuk naročito kada piše o povijesti Ukrajine i Rusije. Ipak, u esejima Malanjuka također se mogu pronaći trenuci opreznosti pri zaključivanju, a njegova kategoričnost mora se razumjeti u kontekstu vremena u kojem je živio i djelovao o čemu je ranije u radu bilo riječi.¹⁷⁸ Bez obzira na to, navedena razlika u stilu postoji i lako se osjeti naročito ako se usporede njihovi eseji koji tematiziraju Ukrajinu. Zajednička im je svakako široka naobrazba i visoka razina intelektualnosti koju prilikom čitanja iziskuju njihovi eseji. Osim toga, i Stempowski i Malanjuk nerijetko su u svojim esejima ironični s razlikom u tome što je ironija Stempowskog često suptilnija, a Malanjukova ponekad prelazi u sarkazam, odnosno postaje zajedljiva.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Vidi str. 6 i 7

¹⁷⁷ A. S. Kowalczy, „Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945 – 1977, Warszawa, 1990, str. 9

¹⁷⁸ Vidi str. 6 i 7

¹⁷⁹ Vidi str. 7 i 8

Kao ključnu razliku u pristupu prema pisanju ne samo eseja, već bilo koje vrste književnosti treba istaknuti Malanjukov snažan stav kako umjetnost mora biti nacionalno angažirana s čime se Stempowski, sudeći po njegovim esejima u zbirci „W dolinie Dniestru“ nikako ne bi složio. Naime, u esejima „Bagaż z Kalinówki“ i „Esej berdyczowski“ poljski pisac opisuje kako je nacionalno opredjelenje na prostoru ukrajinskih kresa, ali i drugdje u Europi prije Napoleonovih ratova bilo mnogo fluidnije, nego što je ono danas ili je bilo u drugoj polovici 20. st.¹⁸⁰ Imajući to na umu i činjenicu da Stempowski nije simpatizirao patriotizam za pretpostaviti je kako se nije slagao s Malanjukom oko pitanja treba li ili ne umjetnost biti nacionalna angažirana. Bez obzira na to, treba također uzeti u obzir kako je Malanjuk pripadao naciji koja nije imala svoju državu, a Stempowski naciji koja ju je imala pa je razlika u stavovima utoliko razumljiva.

Tematski Stempowskog i Malanjuka snažno spaja interes za povijest koja je vrlo često elementaran dio eseja oba autora.¹⁸¹ I jedan i drugi gaje zajedničku ljubav prema antičkoj povijesti, ali se primjećuje kako Malanjuk inspiraciju crpi više iz antičke Grčke, a Stempowski iz Rima. Teško je zaključiti sa sigurnošću, ali moguće je kako to proizlazi iz činjenice da je antička Grčka mnogo tragova ostavila na jugu današnje Ukrajine, između ostalog i na prostoru gdje je za mladosti živio Malanjuk koji je ponekad svoju domovinu zbog toga nazivao Stepskom Eladom¹⁸². S druge strane, ranije u radu se spominjalo da je Stempowski vrlo dobro poznao, pa tako i pisao o antičkom Rimu.¹⁸³ Osim povijesti, druga zajednička tema bila im je Europa s razlikom u tome da je Malanjuk ponajviše pisao o Ukrajini, međusobnom odnosu Ukrajine i susjednih zemalja, tj. ugrubo rečeno o istočnoj Europi, dok su s druge strane eseji povezani s Europom kod Stempowskog imali puno širi dijapazon i pokrivali su teme aktualne u gotovo svim dijelovima starog kontinenta. Unatoč tome, njihovi eseji bili su uglavnom adresirani Poljacima i Ukrajincima, naročito ako eseje Stempowskog suzimo na zbirku „Eseje w dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“.

Nadalje, treća zajednička tema svakako im je književnost za koju su se oboje strastveno zanimali, a u njihovim zbirkama nalazi se mnogo književno-kritičkih eseja pa vrijedi navesti barem neke od njih. Kod Stempowskog vrijedi istaknuti eseje „Dziesięć lat literatury kierowanej“ („Deset godina usmjerene književnosti“) i „Książki z kraju“ („Knjige iz

¹⁸⁰ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEZI“, 2012, sv. 2, str. 33

¹⁸¹ Е. Д. Циховська, „С. Маланюк і Стемповський: контактні типологічні зв'язки“, Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск 16, 2008, str. 355-360

¹⁸² <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-yevgena-malanyuka/virsh-yevgena-malanyuka-stepova-ellada/>

¹⁸³ Vidi str. 29

domovine“) koje opisuju stanje književnosti u Poljskoj nakon Drugog svjetskog rata u uvjetima Sovjetskog Saveza, odnosno socrealizma. Osim navedena dva još ih je mnogo koji se s književnošću bave indirektno, a među takvima je i esej „Kłopoty awangardy“ („Nevolje avangarde“) u kojem Stempowski obrazlaže vlastito mišljenje kako za kvalitetnu književnost nije nužno da konstantno napreduje, a ako već mora stalno napredovati ne garantira joj napredak u avangardi.¹⁸⁴ Sličan stav imao je i Malanjuk koji je također mnogo pisao o književnosti, ali poglavito ukrajinskoj i ruskoj iako je bio dobro upoznat i s ostalim europskim književnostima. Neki od najistaknutijih eseja koji tematiziraju ukrajinsku književnost svakako su „Ранній Шевченко“ („Rani Ševčenko“), „Три літа“ („Tri ljeta“), „Шевченкові метаморфози“ („Ševčenkove metamorfoze“) i „Шевченко живий“ („Živi Ševčenko“) u kojima autor daje originalno i osvježeno tumačenje Ševčenkove književne ostavštine. Kada je riječ o esejima koji tematiziraju rusku ili odnos ruske i ukrajinske književnosti treba istaknuti eseje „Південь і роцїйська література“ („Jug i ruska književnost“), „Кінець російської літератури“ („Kraj ruske književnosti“) i treći esej „Гоголь – Гоголь“ („Gogolj – Ğogolj“) za kojeg se, zahvaljujući sačuvanoj korespondenciji, zna da je čak Stempowski izjavio kako mu je čitanje tog teksta bilo pravo otkriće¹⁸⁵.

Posljednja tema te ujedno tema koja je dvojicu autora najviše vezivala tijekom života svakako je Ukrajina. Za oba autora Ukrajina je bila domovina, mjesto odrastanja i naposljetku, na psihološkoj razini, njihov duhovni dom kojem su se često u mislima vraćali, pa je s obzirom na to odlučeno da joj se posveti zadnji dio ovog diplomskog rada.

¹⁸⁴ J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIEŻI“, 2012, sv. 2, str. 200

¹⁸⁵ Е. Д. Циховська, „С. Маланюк і Стемповський: контактні типологічні зв'язки“, Актуальні проблеми слов'янської філології, Випуск 16, 2008, str. 355-360

5. 2. Predodžba Ukrajine u esejistici Stempowskog i Malanjuka

U esejistici Stempowskog i Malanjuka Ukrajina svakako ima posebno mjesto. Kod Malanjuka je ona centralna tema, a najviše o njenoj kulturnoj ostavštini, posebice književnoj, piše u esejima „Нариси з історії нашої культури“ („Skice iz povijesti naše kulture“) i „Literatura Ukraínska w świetle współczesności“ („Ukrajinska književnost u svijetlu suvremenosti“). U esejistici Stempowskog ona nije centralna tema, ali s obzirom na objavljenu zbirku „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“ lako je zaključiti kako joj je autor posvetio podosta pažnje. Neovisno o tome što su je oboje smatrali svojom domovinom, predodžba o njoj kod ukrajinskog i poljskog autora bila je drugačija.

Za početak, geografski je Ukrajina kod Malanjuka velik prostor od Zakarpača do Zaporožja sačinjen od mnogo regija koje su spojene "duhom nacije", a kod Stempowskog pojam Ukrajine obuhvaća ukrajinske regije poljskih kresa, odnosno Volinj, Podolje i Pokuče koje poljski autor međusobno razlikuje.¹⁸⁶ Za Stempowskog je Ukrajina, iako ju je donekle smatrao svojom domovinom, ponajprije područje s jedinstvenim povijesno-kulturnim karakterom, a za Malanjuka ona je prije svega *батківщина* – domovina očeva.¹⁸⁷ Drugim riječima, Malanjuk je, pišući o Ukrajini, puno emotivniji od Stempowskog bez obzira na to što i Stempowski gaji osjećaje prema Ukrajini te ga uz nju vežu pozitivne uspomene iz djetinjstva.

Osim ranije navedenog, očita razlika u stvaralaštvu analiziranih pisaca prisutna je u prezentaciji Ukrajine. Naime, Malanjuk je u svojim esejima u prvi plan pozicionirao nacionalnu svijest Ukrajinaca i povijesno-kulturne događaje koji je afirmiraju, a Stempowski, prije svega, predstavlja čari ukrajinskih prostora, bogatstvo njenih atraktivnih krajolika i, za Poljake onog vremena, egzotičnu kulturu etničkih skupina koje su naseljavale spomenuta područja.¹⁸⁸ Nadalje, Malanjuk u svojim tekstovima naglašava kontinuitet ukrajinske nacionalne svijesti unatoč kaotičnim i turbulentim povijesnim previranjima na prostorima današnje Ukrajine, dok Stempowski, s druge strane, naglašava efemeričnost kultura koje su nastanjivale taj prostor još od naroda Sarmata.¹⁸⁹ Ipak, zanimljivo je kako se oba autora slažu oko toga da je ukrajinska stepa vječan koridor između Europe i Azije,¹⁹⁰ zbog čega

¹⁸⁶ P. Waszkiewicz-Lewandowska, „Ukraina w eseistyce Jerzego Stempowskiego i Jewhena Małaniuka“, Lublin, 2008, str. 147 - 160

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid.

sjedilačkim narodima nikada nije pošlo za rukom uspostaviti dugotrajniju vlast nad tim područjem.

Kada je riječ o kulturnoj baštini Ukrajine, Malanjuk se fokusira na nasljeđe antičke Grčke zbog čega, kako je već ranije spomenuto, Ukrajinu nerijetko naziva Stepskom Heladom. Za njega je antička baština najvažnija i vrijednosti koje je ona predala ukrajinskom narodu Malanjuk cijeni najviše. Od svih njih ukrajinski esejist posebno ističe univerzalno uvažavanje prava svake jedinice u društvu bez obzira na njen status u istom te spomenutu društvenu odliku suprotstavlja poziciji pojedinca u Sovjetskom Savezu čime želi naglasiti razliku i nepripadnost ukrajinske kulture sovjetskoj, odnosno ruskoj.¹⁹¹ S druge strane, Stempowski, iako itekako svjestan nasljeđa antičke Grčke, u prvi plan postavlja baštinu brojnih, ali manjih etničkih skupina poput Hucula, Lemka i Bojka koji su naselili, grubo kažući, granično područje današnje Poljske, Ukrajine i Slovačke.¹⁹² U njima poljski autor prepoznaje slojeve različitih civilizacija, kultura i tradicija te osobito naglašava mješavinu slavenske mitologije i kršćanstva koja spomenute skupine čini egzotičnima, tj. atraktivnima za etnološka, antropološka i socijalna istraživanja.¹⁹³ Navedeno još jednom otkriva razliku u predodžbi Ukrajine. Kod Malanjuka je ona ponajprije nasljednica velike i bogate kulture antičke Grčke, a kod Stempowskog Ukrajina je nasljednica kulture spomenutih slobodarskih naroda. Bez obzira na različitu predodžbu, oba autora se slažu kako je nasljeđe Ukrajine izuzetno bogato i plodno za brojna humanistička istraživanja.

Osim toga, za Stempowskog Ukrajina predstavlja svijet koji je na izmaku, svijet moralnih i političkih vrijednosti koje su vrijedile prije 1. Svjetskog rata i koji se više neće vratiti. Malanjuk, s druge strane, u Ukrajini vidi svijet koji se rađa i tek se ima pokazati svijetu u svom punom sjaju sa svim kulturnim slojevima koje su na tom području ostavile ranije civilizacije, ali s naglaskom na politički cjelovitu Ukrajinu.¹⁹⁴

Ono što kreira većinu navedenih razlika, osim spomenute činjenice da Ukrajina nije dugo postojala na političkoj karti Europe, a Poljska ipak je, krije se u različitom shvaćanju pojma domovine. Naime, kako primjećuje prof. Waszkiewicz-Lewandowska, Stempowski domovinu percipira slično kao i Miłosz. Za njega je ona „organska, urasla u prošlost, uvijek

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid

malena (...) bliska kao vlastito tijelo“,¹⁹⁵ intimna i privatna. S druge strane, za Malanjuka domovina je usko vezana uz pojam nacionalne države i jedino kao takva ona ispunjava svoj konačni smisao.¹⁹⁶

Naposljetku, za Stempowskog i Malanjuka Ukrajina nije samo zemljopisno-politički teritorij, nego također misaono-duhovni prostor njihovih života. Svaki od njih na osobit su način kroz napisane eseje stvorili vlastiti mit o Ukrajini koji nam pomaže ne samo da bolje shvatimo baštinu Ukrajine nego cijele istočne Europe.¹⁹⁷ U tom pogledu stvaralaštvo Stempowskog i Malanjuka posebno je važna karika u razumijevanju poljsko-ukrajinskih odnosa, ali i odnosa unutar tih zemalja pojedinačno.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Ibid.

6. Zaključak

U ovom diplomskom radu analizirali su se eseji dvojice prominentnih pisaca poljske, odnosno ukrajinske književnosti. Osim pojedinačne analize, komparacijom njihove esejistike htjelo se ukazati na njihove razlike, ali i na sličnosti koje su oba autora neminovno imali. Njihovo stvaralaštvo predstavlja vrh emigracijske književnosti istočne Europe te pruža izuzetno širok i dubok uvid u kulturološku i političku situaciju tog dijela svijeta kako u ono vrijeme tako i danas. Naposljetku, radi se o piscima koji su preživjeli oba Svjetska rata i koji su poznavali Europu prije i nakon njih zahvaljujući čemu su svakako imali dalekosežan uvid u smjer kretanja Europe, ali i ostatka svijeta. Iz te perspektive, njihovo stvaralaštvo čini važan kamenčić u bogatom mozaiku europske književnosti 20. st. jer su svojim radom Jevgen Malanjuk i Jerzy Stempowski, po tko zna koji put u našoj povijesti, dokazali kako je književnost ipak sposobna i ima moć da opiše neko mjesto, povijesni period ili društveni fenomen bolje od bilo kojeg novinskog članka, popularnog turističkog vodiča ili školskog udžbenika iz povijesti.

7. Popis korištene literature

Knjige

- A. S. Kowalczy, „Kryzys świadomości europejskiej w eseistyce polskiej lat 1945 – 1977 Warszawa, 1990,
- H. Dubyk, „Jerzy Giedroyc Jewhen Małaniuk Listy 1948 – 1963“. Warszawa: Biblioteka Więzi 2014.
- J. Paščenko (ured.) „Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932. – 1933.“, Zagreb, Ucrainiana Croatica,1, 2008.
- J. Paščenko, „Gogoljevo ukrajinsko zaleđe“, Zagreb, Forum, 10-12, 2009.
- J. Stempowski, „Notatnik niespiesznego przechodnia“, Warszawa, Biblioteka „WIĘZI“, 2012.
- J. Stempowski, „W dolinie Dniestru. Pisma o Ukrainie“, Warszawa, Biblioteka „WIĘZI“,2014.
- J. Tomkowski, „Jerzy Stempowski“, Warszawa, Oficyna Wydawnicza INTERIM, 1991.
- M. Wyka, „Polski esej – studia pod redakcją Marty Wyki“, Kraków, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „UNIVERITAS“, 1991.
- P. Waszkiewicz-Lewandowska, „Ukraina w eseistyce Jerzego Stempowskiego i Jewhena Małaniuka“, Literatura ukraińska XIX i XX wieku w kontekście europejskim, Lublin, 2008.
- Є. Маланюк, „Вибрані твори“, Київ, Смолоскоп, 2017.
- Є. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Nomin Ukrainy, 1966, sv. 1.
- Є. Маланюк, „Книга спостережень“ Toronto, Nomin Ukrainy, 1966, sv. 2.
- Є. Маланюк, „Книга спостережень – Статті про літературу“, Київ, Видавництво художньої літератури "ДНІПРО", 1997.
- Є. Маланюк, „Малоросійство. Нариси з історії нашої культури (уривки)“, Серія „Броньбійна публіцистика“, Бібліотека газети „День“, „Україна Інкогніта“, ПрАТ „Українська прес-група“, 2012.

Л. Куценко, „Dominus Маланюк: тло і постать“, Кіровоград: Центрально – Українське видавництво, 2001.

Т. Салига, „...І той вогонь, що не згаса... Маланюкознавчі студії“ Монографія / Передм. Г. Клочека та Я. Гарасима, Серія „Люби своє“. Užgorod, Гражда, 2013.

Časopisi

L. Pálfavi, „Jerzy Stempowski u paklu i raju Slavena“, Književna smotra br. 47, 2015, str. 17-22

P. Waszkiewicz-Lewandowska, „Malaniuk i Rosja“, Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 23-24. Warszawa, 2007, str. 405 – 413

Б. Синевич, “Маланюк – літературознавець“, Слово і час, 2000, br. 2.

Є. Маланюк, Mehr Licht!, „Студентський вісник“, Prag, 1928, br. 3

О. М. Нахлік, „Письменник – Нація – Універсум: світоглядні та художні шукання в літературі XIX – XX ст.“ – Львів, 1999, - str. 84 – 189

Ю. Лавріненко, „Зруб і парости“, München, Сучасність, 1971.

Internet stranice

<https://issuu.com/66739/docs/malanyk-22>

<https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-yevgena-malanyuka/virsh-yevgena-malanyuka-stepova-ellada/>

<https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jerzy-stempowski>

<http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,19820811,jerzy-stempowski-zachowac-przytomnosc-w-czasach-szalenstwa.html>

Е. Д. Циховська, „Є. Маланюк і Стемповський: контактні типологічні зв'язки“, Актуальні проблеми словянської філології, Випуск 16, 2008, str. 355-360

<http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21977/1/%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>

„Співець степової Еллади“ –

http://www.4uth.gov.ua/library_science/publishing/malanyuk_2004.pdf

Т. Ю. Салига, „Прикарпатський вісник НТШ“, Слово 2012, 2, str. 55 - http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pvntsh_sl_2012_2_6

Video

Andrzej S. Kowalczyk o Jerzym Stempowskim (Warszawa, 16 listopada 2012 r.), 12:22, (video objavljen 19. studenog 2012.) https://www.youtube.com/watch?v=bK_B73YhIKE